

І. КИРИЛЕНКО

КУЧЕРЯВІ ДНІ

(Повість)

РОЗДІЛ ДРУГИЙ¹⁾

Секретар партколективу тютюнової фабрики і член бюро райпарткому, вусатий товариш Ломов, живе в одному з невеличких будиночків, недавно збудованого робітничого селища.

Щоб потрапити до нього з Райпарткому, треба трамваєм їхати до великого майдану, а там п'ять хвилин ходу і вже.

Уквітчані гаслами і пожовклими сосновими вітами ворота привітно розкрито: заходьте, будь ласка.

Як стемніло — Гринюк, Дубов і Лазько ввійшли в ті ворота зникли в одному з будинків.

Справа ясна. У Ломова сьогодні свято: народився син, якого з такою ніжною нетерплячкою чекав зворушений батько.

І не дивно, що там хлопці зустріли майже всіх товаришів Ломова по громадянській війні і партійній роботі. Всі прийшли привітати щасливого батька і радісний гамір плавав по високій і просторій кімнаті.

Говорили про минулі бурхливі часи, коли навіть мріяти не доводилося про затишну квартиру, про сем'ю, про мирну творчу роботу.

Кожний згадував якийсь найяскравіший момент з свого життя і скромно, навіть трохи соромлячись, розповідав, свідомо зменшуючи свою роль в ньому.

— Що ж мовляв, і я нарівні з усіма брав участь, і тільки.

Чому, коли збирається багато старих товаришів, завжди на поверхню випливають спогади про минулі дні, такі барвисті і суворі? Тому, що, мабуть, не один з присутніх товаришів пригадав свого вірного товариша, брата, друга, що вже ніколи не побачити його ні на фабриці, ні на партзборах, ні на товариській бесіді у тов. Ломова. І завжди чомусь такі прості й принадані ті спогади. І невідомо, чи то туга за тими буряними днями, чи тиха й горда радість світиться в очах оповідачів і слухачів.

¹⁾ Див. „Гарт“ № 7.

Кучеряві дні

— Да, — почав Ломов, коли один гість, що сидів на покуті, скінчив оповідати, — були й мені випадки, що й досі спокійно про них не можу згадувати.

Хлопці заворушились, тісніше присунулись до Ломова і вперли шестеро блискучих питливих очей: цікаво, що може порушувати спокій такого кремезного, міцного, як дуб, і завжди безмірно жар-тівливого товариша.

— Бачу, ви вже й слухати налагодились, — з теплою усмішкою глянув він на хлопців. — Он ба, як вуха понаставляли, а в Никодима аж очі на лоб лізуть. Ну, що ж, розкажу, для вас це буде до деякої міри наукою.

Всі зарухались, загреміли стільцями, вмостились зручніше, потім затихли, спинивши очі на Ломові: мовляв, „готові, слухаєм“.

А той поволі витяг кисета, зробив цигарку, запалив її і, випустивши сизу димову хмарку, почав:

— Було це в дев'ятнадцятому, на півдні, в одному повітовому місті, де я зі своїм полком затримував денікінський фронт, щоб дати змогу розгорнутись нашим головним силам і прийняти бій.

Начштабом у мене був, може хто знає, Семен Колючка, — спочатку наймит у своєму селі, а потім за моєю допомогою робітник у вагонних майстернях.

— Колючка, кажеш? Семен? Пригадую. Зустрічавсь у сімнадцятому, бойвий був хлопець, — кинув той, що сидів на покуті.

— Це той, що ото червону гвардію тут організував? — запитав сусіда Ломова.

— Так, так... Був найкращим моїм другом. З ним ми зібрали полк, з ним і водили його на бій з німцями, гайдамаками та денікінцями. Отже, я продовжую:

— До мене дійшли відомості, що білі вдалим маневром хочуть оточити місто з флангів і захопити його. Треба було негайно вивести військо з міста і приготуватись до оборони, вибравши найзручніші позиції. Кинувся до Семена, порадитись з ним хотів. Сюди туди, а його нема. Наказую розшукати. Даремно. Наче його земля проковтнула... Та тоді не було часу довго думати. Розвідка донесла, що ворог досить енергійно виконує свого плана.

І було це теплого, травневого дня, що вмирав на розпаленому брукові. В синьому надвечір'ї стояв тривожний гул. Підіймався він з соборної площі, де збирався полк, потім полохливо шугав у сутінки вузьких завулочків і, розгубивши свою силу, затихав під зачиненими ворітьми. Насувалася тепла, ніби молоко, травнева ніч. Іноді темними вулицями по двоє-троє мчали мої кіннотчики і жмути іскор з-під копит вмираючи падали на брук. Важко, застужено дихаючи,

I. Кириленко

здіймаючи брязкіт і гуркотняву, невгамовним звірем проповз геть за місто до провалля наш грузовик, переповнений людьми в шоломах і кашкетах. По ньому лишився пах бензини та шум мотору настирливо стояв у вухах.

Я знав, що то везли розстрілювати спійманих нами білих шпигунів: трьох чоловік і одну дівчину. Коли вчора їх допитували, чоловіки мовчали, а дівчина, як зацьковане звірятко, люто поглядала то на мене, то на Семена. І в колючому погляді її я бачив якусь молитовно-фанатичну ненависть до нас.

— Де ж Семен? — знову різонула думка. Та даремно було шукати відповіді.

А місто напружено вслухалось в стриману, громохку, поривчасто-тривожну музику. Ми поспішали і від того багато було зайвого галасу, шуму, розгубленості і непотрібної шкідливої метушні.

Десь на другій вулиці чийсь рипучий голос вигукував стримано, але владно:

— Запрягай швидше! Хто там копається! В три щота!

І голос танув десь у байдужій синяві ночі.

На майдані метушились люди, цокотіли тачанки, випробовували свої мотори грузовики, їржали коні, з загального гамору іноді виривались придушені голоси команди, брязкіт зброї і гул людської хвилі.

Все змішалось, злилося в якусь тривожну симфонію, що ніби йшла відкілясь з-під землі.

Раптом я, даючи останні накази, почув, як із-за річки, де міський парк і провалля, пролунав залп.

Далі другий, третій...

Здавалося, що підпасичі виляскують прядив'яними батогами.

Тоді згадав, що і Семен був колись пастухом і мабуть так само виляскував.

— Розстрілюють, — подумав я і знову настирлива й люта думка:

— Де ж врешті Семен? Як він може десь сидіти в таку відповідальну хвилину?

Саме тоді з-за парку визирнув повнокровний місяць і залив вулиці, майдани й дахи будинків своїм променястим світлом. Гигантські нековирні тіні швидко заметушилися на білих стінах мертвого собору. Я дивився і мені здалося, що я глядач у якомусь фантастичному театрі, якоїсь надзвичайної кіно-картини.

Я не зчувся, як до мене під'їхав грузовик, а з нього вистрибнув мій помішник.

— Знаєш, Ломов, точка, — кончили! — сказав він тихо і поклав свого мавзера в кобур.

Кучеряві дні

— Всіх? — не дивлячись на помішника, запитав я, встромляючи ногу в стремена.

— Шмара кудись втекла, не встерегли... Мать їх так, — сплюнув той і одвернувся ображений і лютий.

— Як? Втікла? Хто стеріг? Гади!... Роз-стріляю. — Я ледве стримався, щоб не вкласти на місці помішника... Чорна кішка підозріння і неясного передчуття зашкрябала мозок. Щоб це значило?

— Підчас тривоги її повели на допит до тов. Семена в штаб, водило б їх день і ніч. Звідти назад вона не поверталась. Якщо її Семен не зросходував, то значить втікла, зараза, — вже спокійніше відповів помішник.

Я замовк.

Ми їхали на чолі полку і, коли я подивився назад, побачив довгу смугу, що виблискуючи багнетами, простяглася вздовж шляху. Нагадала вона мені велетенського ікластого звіря, якого випустило в поле завмерле місто.

Я дав наказа звернути з шляху і посуватись балочкою, щоб яко мога дужче заплутати сліди.

А коли місяць дошкрябався до найвищої точки і, хвилину подумавши, швидко покотився вниз — тилова охорона донесла мені, що до принишкового міста в'їхав перший денікінський роз'їзд.

— А де ж Семен, невже він вас так і не наздогнав? — перебив Ломова Гринюк.

— В тім-то й річ, що ні... Через три дні...

З кімнати, де лежала хора дружина, почувся тоненький дитячий плач. Всі механічно повернули обличчя туди.

Ломова наче хто припік розпаленим залізом, або вколов шилом: так хутко схопився він з-за столу і, радісно посміхаючись, побіг до дружини.

Коли ж радісний і спокійний Ломов повернувся до столу і кинув якимсь ніжним і тихим голосом: „Заснув товаришок“ — знову всі зручніше вмостилися, готуючись слухати продовження. А Лазько не втримався:

— Ну, що ж через три дні?

— Да... Через три дні після великих боїв, ми знов захопили місто. Не дивлячись на нашу перемогу, ми не раділи. Наших там полягло — страшно згадати. Одна третина мого полку лишилась там в степу в нашвидко виритій могилі.

— Чому ж так?

— Дуже просто; ворог ізвідкілясь довідався про наші тактичні плани, про наші огневі сили, про підступи. Простіше, всі наші військові таємниці дісталися йому до рук. Тільки на третій день бою

. Кириленко

нам було надіслано підмогу, і ми захопили місто, розбивши ворога вщент.

— А Семен, що ж з Семеном?

— Семен знайшовся, краще б я його до віку не зустрічав, — махнув рукою Ломов. — Ми знайшли його в помешканні контр - розвідки звязаного, побитого, з білою шовковою хусткою в роті.

— Коли я ввійшов туди, командир ескадрону, що з декількома хлопцями прорвався вперед і перший знайшов Семена, сказав мені тихо з якоюсь ноткою злоби в голосі:

— Товаришу командире, візьміть свого начштаба. Ось він. — Я глянув і отетерів. Семен, мій найдорожчий і найвірніший товариш Семен, стояв у кутку, низько - низько схиливши голову, а руки наче два обрубки канату безвольно лежали вздовж тіла.

— Що це значить, товаришу Колючка? — підступив я до нього. — Відповідай!

Чоловік з вісім моїх кіннотчиків пронизували мене зацікавлено допитливими очима, а ескадронний недбалою ходюю підійшов і подав складений вчетверо аркуш.

— Читайте, товаришу командире, там про все сказано, — кинув він і з іронічною посмішкою одійшов у бік.

Я розгорнув папір і прочитав:

„Привіт вам від Тетяни Сандомирської, якої ви, спіймавши її, навіть розстріляти не змогли. Від імени всієї контр - розвідки дякуємо вам за таких ліричних, довірливих і дуже балакучих начштабів. Знайомство моє з одним із них дало велику користь всій нашій армії. Гадаю, ви відчули це на власній спині.

Надалі раджу вам шпигунські справи доручати більш стійким катам, особливо, коли серед обвинувачених є вродлива дівчина.

До зустрічі... Т. С.“.

— Щось приблизно було таке написано. Я вивчив цього листа від слова до слова, а втім ви можете сами прочитати цей документ. Я бережу його, як пам'ять про колишнього друга, що спіткнувся на революційному шляху. — І Ломов з бокової кешені витяг вчетверо складений аркуш цупкого паперу. Доки лист Сандомирської переходив з рук у руки, Ломов казав далі:

— Я стояв, ніби на гострій вершині високої гори, я не міг поворухнути пальцем, я не міг зробити кроку до Семена, щоб глянути йому в вічі. Тільки відчув на собі вичікуючі гострі погляди моїх червоноармійців і від тих поглядів було так, наче під сорочку насипав хтось дрібних голок і вони немилосердно жалили, кололи тіло.

Кучеряві дні

Всередині десь клекотіла злоба і моя рука механічно розстібала кобур.

Тіло Семенове, що нагадувало напівспорожнений лантух, — таке воно було м'яке і безвольне, — поволі сповзло додолу.

За весь час він не промовив жодного слова — нікому не подивився в вічі.

Помітивши рух моєї руки, до мене підійшов ескадронний.

— Що, може роздягти, а то одежа попсується, жалко, — сказав він спокійно.

Я хотів застрелити на місці ескадронного, але він вдумливо і діловито сказав:

— До речі, буде в що одягти взводного Сметану, а то в одній спідній сорочці бідолага розгулює.

— Роздягайте! — люто скрикнув я, виймаючи наган.

Якось просто і спокійно хлопці роздягли, вірніше витрусили з верхньої одяги Семена.

Я в останнє глянув на свого колишнього товариша і мені цілком ясно стало, чому він розкрив контр-розвідці наші плани. Все тіло його було порубано шаблями і порізано, мабуть, кешеньковими ножичками. Великі чорні шматки крові уквітчували пошматовану білизну, наче трояндові пуп'янки.

Гринюк, що йому останньому діставсь до рук лист Сандомирської, довго і уважно вдивлявся в чіткі рядки.

Коли він почув останні слова Ломова, рука з листом сама собою впала на стіл і застигла. Обличчя стало блідим, очі швидко заморгали.

Він напівздивованим, трохи зляканим поглядом дивився то на Ломова, то на Лазька і раптом відчув пекучу до себе огиду. І ще Никодимові було ніби соромно чогось, хотілось сказати гарячі слова обурення, та не посмів. Сидів мовчки заворожений мовою Ломова. А Лазько ще дужче наліг на стіл шкірянкою і двічі чмихнув носом. Це так завжди, коли щось зворушує його.

— Хотілось підійти до того напівтрупа, — продовжував Ломов, — і так, як колись, по-дружньому розпитати: що, до чого.

Але з вулиці до мене долетіло міцне, переможне:

„Смело, товарищи, в ногу,
Духом окрепнем в борьбе“!..

Пізнав голос виводчика Сметани. Так, це йде вулицею мій полк, від якого лишилося дві третини.

Тоді я вже цілком спокійно націляюсь Семенові просто в лоб, кажу: „Прощай“! — і натискую на „собачку“. Криваві шмаття підлетіли вгору і узорчасто розбризкалися на стіні.

I. Кириленко

Я швидко поклав у кобур „наган“ і разом з хлопцями вийшов на вулицю. Прикипівши до сідла я скажено мчав, випереджаючи ескадрони. Чув, як вигукували в лавах:

— Слава командирові.

А у відповідь:

— Ура - ура - ура... — голосне й безкрає котилося порожніми вулицями міста і ще довго на майдані лунали переможні вигуки червоного війська.

— З того часу минуло вже вісім років, але я бережу цього ганебного листа, бо він нагадує мені про одного з найлюбіших моїх друзів...

Всі сиділи мовчки.

— По твоєму як, — запитав Дубков Лазька, коли хлопці поверталися додому тихою нічною вулицею: — правильно зробив Ломов?

— Н-да... — протяг той, дивлячись собі під ноги. — Робота що й казати, правильна і чиста...

— Але ж яка повинна бути ненависть до нас у тої шпигунки, коли вона так жертвувала...

Гринюк мовчав. Він думав про лист Сandomирської, про суворого і в той же час ніжнього Ломова, про Семена, начштаба полку і ескадронного, що спокійно роздягав напівживу людину.

І не міг ніяк збагнути Никодим:

— Нащо це все? Нащо стільки крові, звірячої суворости, неблаганности, люті? — Всередині ворухнув крилами чорний птах образи: на людей, на життя, на весь світ.

З заздрістю глянув на хлопців, що забувши про все знову, гаряче сперечалися про якусь буденну справу.

А вдома в своїй розхристаній кімнаті на столі Гринюк знайшов записку — писала Катря:

„Приходила, як умовились о 8-ій. Мала до тебе серйозну справу. Хотіла поговорити. Не застала. І де це тебе, голубе, носить“. К. П.

Всміхнувся скептично, хоробливо. Лінії губ розтяглися в неправильний, трохи скривлений набік еліпсис, оголивши міцно посажені зуби.

— Щаслива, завжди в неї серйозні справи, завжди її щось турбує.

Потім швидко роздягся, впав на ліжку і довго не кліпаючими очима дивився в стелю. В голові роїлись, вистрибували думки, такі хмарні, заплутані, як і сон. За вікном по коштубатому брукові прощокотів останній візник.

Кучеряві дні

„На порядку денному одно питання: середпартійний стан і завдання партії. Доповідач Ломов. Збори відчинені. Бажана присутність комсомольців“.

Так лаконічно сповіщало робітниць і робітників оголошення ще зранку вивішене по всіх цехах фабрики.

Здається, збори як збори, що ж тут особливого, але чомусь підчас обідньої перерви тільки й балачок, що про опозицію, про Сталіна, Зінов'єва, про наступне велике свято.

Розбившись на невеличкі гуртки, розмовляли старі й молоді і невідомо було, що думає цей шумливий робітничий натовп, кого він підтримує, кого засуджує.

В клубі, де зібралися робітники, панував якийсь стриманий, напружений спокій. Обличчя серйозні, уважні, слова продумані, глибокі, важкі й влучні: сказано, наче сокирою одрубано.

Тільки іноді біля естради, де молодь шумує, прорветься задиркуватий голос. Там, коли заперечують, то категорично, коли ж доводять — уперто. Катря мовчки стояла в гурті, де з виглядом грецького мудреця Антон подавав „високоумні“ репліки, перебиваючи кожного, хто починав говорити.

Їй хотілося почути, що говорять хлопці та дівчата, як вони реагують на репліки Антона. Від свідомості того, що має перед товаришами таємницю, було якось і приємно і ніби трохи боязко. Вона не здавала собі справи: добре чи зле те, що, не порадившись з секретарем осередку, або з кимсь з райвиконкомців, хоча б з Гринюком, вона пішла на опозиційні збори? Проте й особливої провини в цьому не бачила, бо врешті ж у неї немає на думці нічого, крім палкого бажання зрозуміти все, щоб потім бути активною й розумною, як от Гринюк, або Лазько.

В гурті суперечка загострювалась — і Катря підступила ближче.

— Ти мені, брат, не наливавай — погано... та погано. І дуже „вумних“ слів також не запускай. Ти мені прямо скажи: що ти зі своєю дурною опозицією можеш зробити путящого? Це перше. А друге, ти й досі не сказав, де саме Цека веде неправильну політику. Ну, де? Скажи! Де? — доскіпався молодий комсомолец Колька Гранов. Він був гарячий і переживав ті благословенні роки, коли все здається таким простим і ясним, як новий мідний п'ятак. І тому, навіть сперечаючись з Антоном, він розсипав з очей бризки безмежної веселости. Дивлячись на його в'юнку невелику постать, хочеться й собі так безжурно і загонисто сміятися.

Антон вислухав його і сказав:

— Ви ж не розумієте загальної кон'юнктури. Цека апелює

I. Кириленко

до куркуля, забуває про робітництво. Прожитковий мінімум зменшується... І взагалі ситуація...

— От завів машинку: кон'юнктура... ситуація і ще чорт зна що, просто мінімуму якась, — перебив Колька. — Ти давай факти, а то „апелює“...

— Ти ж іще молодий і цього не помічаєш, — пручався Антон.

— Диви, чи не старий революціонер! Коли це ти такої пихи набрався? — кинув хтось із гурту.

— Мабуть з того часу, як конторником став, — додав чийсь уїдливиий голос.

— Ні, хлопці, — гарячився Колька, — ви чуєте, він говорив, що робітників зажимають. От лишечко! А ми бідні й не знали, хто нами так турбується, — зворушливо причитував Колька, кидаючи насмішкуваті погляди на знякковілого Антона.

— Знаємо ми справжню ціну цим турботам, — устряв у розмову високий стрункий юнак, — меншовики також завжди говорили про робочий клас, завжди підкреслювали, що борються за його інтереси, а насправді тільки допомагали буржуазії давити нашого брата.

Високий говорив упевнено, спокійно, розмірено. Він дивився просто у вічі супротивникові, злегка похитуючись. Він почав і всі затихли. Слухали. Тільки Колька не втерпів:

— Правильно, Віктор, вірно, — зрадів він, — а то городить чорт зна що, — скинув очима на Антона. — Не, ти нам, брат, давай приклади з історії, так як ось Віктор, а голою балаканиною нас не купиш. Правильно я кажу, хлопці?

— Вірно! Молодець, Коля... Крий!..

— Та хіба тільки меншовики, — продовжував спокійний Віктор. — Різна, явна контр-революційна сволота завжди спекулювала на інтересах робочих, а коли досягала свого, — прописувала робочим таких „інтересів“, що доводилось чухатися там, де й не свербить. Так що, тов. Антоне, ми не потребуємо таких „захисників“, як ти із своїми спільниками.

— Ха-ха-ха! Ну й одбрив.

— Що, спіймав, з'їв? Кон'юнктура... ха-ха-ха!

— Оце так ситуація.

Антін стояв, як опльований, розгублено бігаючи очима по натовпу, ніби шукаючи когось. Насправді ж йому просто не хотілось бачити десятки насмішкуватих очей.

— Чи не набридло вам ще гризтись, мов собаки на ярмарку? Аж у вухах гуде... Хай вам Чемберлен присниться.

Слова ці належали середніх літ робітникові, що повільно підходив до гурту, доїдаючи сніданок. Він методично кутуляв міцними

Кучеряві дні

щелепами і від того м'ясисте борнзового кольору лице його нагадувало живу істоту, що рухалась і жила цілком самостійно від усього тіла. Коли неповоротна флегматична постать з динамічним лицем спинилась біля гурту, проковтнула останню порцію їжі і розмашисто витерла рукавом товсті масні губи, хтось з гурту, мабуть Колька Гранов, сказав :

— Увага, товариші. Увага й спокій. Хіба не бачите, що перед нами стоїть представник пролетаріату з сортировочного цеху? Він напевне буде говорити і займе якусь середню лінію... Він же ніколи ні з чим незгодний. Адже правда?

— А ти краще держав би язика за зубами... Розп'ятався, шкет... Від горшка два вершка, а вже й тее...

— Іване Олексієвичу, та хіба я що? Я ж тільки кажу, цікаво вас послухати. Ви так мало говорите, а тут саме Антін опозицію розводе. Скажіть слово, не мучте, — цілком серйозно присікався Гранов.

Про те, що Олексій Іванович любить поговорити, знала вся фабрика, і тому натяк Кольки розбив дискусійне напруження в натовпі.

— Ха - ха - ха !

— З твоїм Миколою...

— Отако Івана Олексієвича...

Навіть поважний Віктор стримано всміхнувся і Катря бачила, як він сіпнув за руку Гранова і прошепотів :

— Не заїдайся... Цікаво, що він скаже...

Антін переступив з ноги на ногу і теж приготувався слухати.

Ще хвилина і центром уваги став Іван Олексієвич. Його оточили тісним колом. Чекали. Адже цей балакучий і завжди незадоволений дядя ще жодного слова не сказав про опозицію, а вплив на певну частину, особливо старих робітників, він мав.

А Іван Олексієвич ледве помітно, одними очима всміхнувся і обвів хитрим поглядом своїх молодих слухачів. Йому було приємно. На жарти не ображався. Звик. Широким рухом він розправив цегляного кольору вуса. Були вони пишні, двома зав'язлими перчинами спадали вниз, кладучи темні тіні на чисто виголене бронзове підборіддя.

— Знаєш, Миколо, — напівжартівливо звернувся до Гранова Іван Олексієвич. — Шкода, що я не батько тобі... Ти б у мене понюхав чим пахнуть оді кулаки.

— Одержали б хіба такої здачі, — не змовчав Гранов, і знову стриманий регіт прошелестів у натовпу.

— Ну, годі, годі, шибайголого, де ти був як греміло, мабуть пішки під стіл ходив, а тепер слова за тобою не скажеш.

І. Кириленко

Іван Олексієвич серйознішав і це відчули всі.

І коли Колька роззявив рота, щоб відповісти, декілька голосів спинили його.

— Кажіть, кажіть, просимо, Іване Олексієвичу.

Всі знали, що Іван Олексієвич, не зважаючи на свої сорок років і п'ятеро дітей, був у червоній гвардії, бився на фронтах, але чомусь не любив про це говорити. І якщо тепер згадав він про часи, коли греміло, значить справді його щось допікає.

— От ви мені про опозицію. Що, та як. А я вам скажу просто: чортівню ви розводите. Я й Ломову вчора казав. Хіба для того боролися, голодували, сотнями, тисячами гинули, щоб тепер між собою гризтися? Треба краще за порядком дивитися. А то, наче боги, розумні поробилися. На кожних зборах такі слова чути, що й вимовити тяжко, а порядку раніш чорт мав, так і тепер не видно.

— Невже не видно, Олексієвичу? То ви може недобачили? — обережно перебив Віктор.

— Ти, Вітя, правильний хлопець і сурйозний, а от юринду кажеш: недобачили. Я, браток, добаваю, тільки щось ні на що й дивитись, як слід. Візьмім хоч би нашу фабрику. Де спеціальне питання сортировщицям? Де прибавка зарплатні, що їй обіцяють ось уже мало не рік? Чому нашим робітникам доводиться жити в підвалах, та й тих не вистачає?

— Хіба ви, Олексієвичу, в підвалі живете? — вихопився з гурту Гранов.

Очевидно, запитання спантеличило промовця, бо він не зразу, а трохи помнявши і переступивши з ноги на ногу, відповів:

— Хіба я про себе? Мені, спасибі, дали квартиру в новому селищі. Що правда, то правда, але ж скільки ще не живе, а мучиться.

— Швидко друге селище закінчать... Всіх буде задоволено... — спокійно додав Віктор.

Олексієвич, ніби не розчувши слів Віктора, продовжував.

— А скільки нечисти всякої розплодилося. Ті ж буржуї, що й раніш були... А нашому брату нікуди ходу немає.

— Та то положим...

— Доки ти зберешся класти, тебе тричі положать, ще й потопчуться по тобі. Щоб знав своє місце. Так-то, хлопці. Треба ще одну революцію, тоді може щось вийде путяще. А ви мені опозиція опозиція... Обоє рябое, або, як кажуть, не гудь Панька, не хвали Оришки. От що я вам скажу. Взагалі ж, поменше б ви балакали та побільше хліба їли. Дайте закурити, та й піду собі, — закінчив

Кучеряві дні

він, поглянувши по натовпу. — І так набалакав сім кіп гречаної вовни...

Кілька дружніх брудних рук простягло цигарки.

— Куріть, Олексієвичу.

Але той взяв одну, запалив і спокійно поплентався до другого гурту, де чоловіка з десять старих робітників і робітниць уважно стежили за шахматним змаганням двох молодих упаковщиць. Він уже не чув, що навздогін йому заперечував Віктор, що знову заговорив Антін і вигукнув якогось дотепа Колька Гранов. Суперечка знову вибухнула, і бачила Катря, що не зважаючи на спокійний тон Віктора, пристрасти розпалюються, голоси стають різкими, в'дливими, рухи нетерплячими, нервовими, поривчастими.

Раптом над усе врізався настирливий зойк гудка і всі, поспішаючи, посунули по цехах. Перерві кінець.

Ще хвилина, дві, і загула, зашуміла в такій звичній роботі цигаркова фабрика.

Молоді безтурботні дівчата і поважні пристаркуваті жінки спритно сортирують тютюн, що пливе перед ними на полотняному конвеєрі. І хоч вентилятор енергійно постачають повітря — в цеху чути неспинний, сухий, надричастий кашель.

Одсортоване листя тютюну йде в крошильну машину „Універсаль“, де стоїть самозаглиблений Іван Олексієвич і мовчки зиркає на кучеряві запашні копи дрібно покришеного тютюну.

Думає Іван Олексієвич одну думу:

— І чого вони між собою почали нелади, розкол? Це ж тільки пошкодить усім. Ех-хе, — тяжко зідхає Олексієвич і сумно схиляє очі до машини. Йому зовсім не байдуже, що опозиція каламутить. Мовчить тільки старий на людях.

Катря бачила, що в кутку залі, притулившись до стінки, сидить Гринюк, але підійти до нього не наважилася.

— Краще після зборів, — вирішила вона і знову уважно слухала що говорив Ломов.

Яксь неясна тривога родилася в Катриному серці. Родилася, зростала, примушувала Катрю нервово соватися на лаві і часто оглядатися назад, де Никодим колись веселий, з юнацьким блиском в очах — тепер сидів чомусь похмурий, насуплений, зрідка важко зиркаючи на промовця, і очі йому ніби застелені були якоюсь тьмяною сіруватою плівкою.

Він думав про те, що власне йому нічого було приходити на збори, що можна було вдома полежати в тихій, непорушній самоті і мріяти тільки про невідомі чудові краї. Це б так пасувало до сьогоденного його настрою.

I. Кириленко

Спіймав себе на думці, що останні дні йому чогось до болю хочеться бути самому, далеко від облудного міського галасу, від товаришів, роботи, від усього.

— Перевтомився, мабуть, — стиха, несміливо прошепотів хтось поруч нього.

Никодим знає, що це говорить Дубов до Лазька. Вони ж потягли його з собою на збори.

Але він мовчить і думає:

— Може, й справді перевтомився.

Тоді більш протяжніший і басовитіший голос не погоджується:

— Не думаю, щоб тільки перевтома.

„Тільки“ вимовляється з якимсь многозначним притиском і від цього Никодимові робиться ще гірше. Він рішуче встає, щоб поспавшись на біль у голові, піти собі геть.

В руку йому хтось уклав шматочок паперу з невеличкого блокноту. Прочитав. Прохала Катря, щоб зачекав до кінця зборів, бо „по - перше, будуть цікаві дискусії по докладу, по - друге — є до тебе одна ділова справа, а по - третє... ну, ти сам розумієш“. Глянув на неї, всміхнувся їй посмішкою засудженого на страту, але не пішов, а важко сів на місце.

І дивно, раптом тіло йому здригнулось, наче хтось із середини лоскотав його і від грудей до ніг пройшла якась приємна цілюща млясть.

— Значить, ще не втеряв здібности відчувати, — з задоволенням пояснив собі Никодим.

Згадались чомусь напівголі виточені коліна Мері і від цього вже не було огидно, як уперше там, у себе в кімнаті. Глянув на Катрю і знову бачив її високі груди, що дихали і ворушилися під синім халатом, та глибокі, чорні криниці очей.

„Цікаво, чи й у неї такі коліна, як у Мері“, думав і не чув, що Ломов закінчував доповідь.

Весь час він говорив спокійним голосом, навіть трохи стиха і, коли підвищив тон, у залі запанувала абсолютна тиша: ніхто не зашарудів одягом, не заскрипіла жодна лава і тільки бачив Никодим витягнуті в напруженому чеканні голови та зацікавлені вогники очей.

А Ломов не говорив, а рубав:

— Наближається перше велике десятиріччя нашої диктатури. Чуєте? Нашої пролетарської диктатури. Ми пройшли це десятиріччя, як переможці, як справжні учні великого Леніна.

Павза. Тихо.

— Але серед нас є маловіри, що не хочуть іти з нами, не вірять партії, не вірять більшості, гальмують роботу. Кінчаючи, я

Кучеряві дні

закликаю всіх, хто має сумніви, чесно вийти і висловитись. Може, спільними силами договоримось, вияснимо все.

Щось хвилини зо дві тривала мовчанка і кожний із слухачів, наче боявся поворухнутися, щоб не зіпсувати урочистої тиші.

І тільки, як Ломов пішов за стіл і почав щось говорити голові зборів, по залі розійшлися спочатку поодинокі, несміливі, стримані слова, а потім шум наростав і нагадував собою шум пасів, що збільшується, як колеса починають швидше вертатися.

Вже чути було, як Колька Гранов умовляв Віктора, щоб той забрав слово.

Хтось забористо чмихнув і стих.

Дубов і Лазько, схилившись над блок-нотами, наче змовники, шепотіли поміж себе, водячи олівцями.

Катря дивилась на Гринюка, та той втопив очі в долівку і, здавалось, не чув і не бачив, що робилося навкруги.

Шум міцнішав і, як завжди, загрожував перейти межі, обернутися в нестриманий, бурхливий гамір, але тоді підвівся голова, постукав олівцем по столу і запитав:

— Хто забирає слово?

В залі знову стихло. Всі дивились один на одного, наче захожуючи виступити і в той же час ніхто першим не хотів висловлюватися. Мовляв, „встигнем з козами на торг“.

Дубов подивився на Лазька, Лазько на Дубова.

— Виступай, чи що.

— Ні, спочатку ти виступи.

Потім обидва глянули на Никодима, а Лазько сказав:

— Кому, кому, а тобі й карти в руки. Ти ж у нас в опозиційних питаннях спец.

Гринюк винувато всміхнувся і байдуже промимрив:

— Подивлюсь, може й виступлю.

Лазько здвигнув плечима і здивовано-запитливими очима глянув на Дубова:

— Невже так може відповідати агітпроп. Наче не на партзборах, а на похоронах своєї бабусі. Що це справді з ним твориться? Чи не спіймав чогось такого...

І раптом в залі все стихло. На підмостках стояв Віктор і, стиснувши до перенісся брови, чекаючи на тишу уважно поглядав на присутніх.

Коли заля стихла, він говорив:

— Я ставлю питання на попа: або, або. Чому деякі з присутніх тут вважають за можливе і навіть за потрібне обливати поміями не тільки партію та її робітників, а радянську владу... І це

І. Кириленко

робиться по закутках, як перекупки на базарі. Я вимагаю, щоб вони з цієї трибуни виступили. Инакше ж, на мою думку, їм доведеться дозволити волю слова за межами партії та комсомолу.

Віктор замовк, а погляд уперто тримав на Антонові :

„От, мовляв, один з таких“.

Всі, наче загіпнотизовані, обернулися в Антонів бік і бачила Катря чотири сотні спостережливих очей, що горіли чим завгодно — бажаннями, зненавистю, цікавістю, навіть байдужістю, тільки не співчуттям до Антона.

А той, мабуть, відчув на собі дотики гострих поглядів, бо раптом дуже швидко, наче сидів на розпеченій сковороді, засовався на лаві, а потім нервово підкинув руку догори :

— Товаришу голова, слово !

— Кажи.

Коли сходив на підмостки, вся зала наїжачилась, ніби Антін мав сповістити присутнім якусь убивчу новину.

Тільки Колька Гранов навмисне голосно кахикнув, як це роблять хлопці на селі вслід дівці, яку хочуть зачепити.

Віктор сіпнув його за рукав.

— Тихше, слухай краще.

— Товариші,— почав Антін і Катрі здалося, що у нього раптом зблідло лице.— Я хочу спинитись на двох питаннях.

— Тільки на двох ? — вихопився Колька.

— Так, на двох, а саме — китайська революція і політика ЦК в селянському питанні. В Китаї революція гине, бо Комінтерн неправильно врахував сили її. Помилкова лінія так ускладнила ситуацію, що...

— Конкретно, де помилки ? — вигукнув Лазько.

— Орієнтація на Чан-Кай-шу, а значить на дрібну буржуазію, бо ж гоміндан...

— Стара пісня. — Досить поважно кинув хтось з передньої лави — Остогидло...

— Кажи, чого ви хочете ? — знову зірвався з місця Гранов.

— Товариші, прошу не перебивать тов. Антона. Ви заважаєте йому висловити свої думки,— голосно й твердо проказав голова, і Антін знову продовжував :

— Опозиція цілком правильно застерігала ЦК що до Чан-Кай-ші і врешті весь хід подій довів цілковиту її правоту.

В залі пройшов стриманий шум. Голова енергійно застукав олівцем по столу.

— Що ж до села, то тут ЦК заграє з куркулем, зраджує комуністичну програму, тоді коли можна було б взяти з села багато

Кучеряві дні

більше матеріальних засобів і повернути їх на індустріалізацію, на поліпшення становища робітників...

— Демагогія! — голосно вигукнув Дубов.

— Апаратчик, не перебивай! — почулося з протилежного кутка залі. Катря обернулась і вгледіла Янського. Він сидів у кутку окремо від гуртку і схвильовано поглядав то на президію, то на лаву, де сиділи Дубов, Лазько і Гринюк.

— Товаришу голова, закличете гастрольора до порядку! — знову гукнув Колька Гранов.

Він абсолютно не розумів, чому це Ломов і інші старші товариші дозволяють ображати партію якимсь чудакам.

— Хай балакає, а то потім говоритимуть, що „зажим“.

Антін уже сходив з трибуни і жмакав у жмені якийсь папірець. Він з виглядом переможця глянув на Катрю, але та поволі одвернула очі вбік, де сидів зігнутий, наче стеблина, Гринюк і безвольно водив олівцем по блок-ноту.

Швидкими кроками, моргаючи темними віями, находу дістаючи блок-нота, на трибуну йшов Дубов.

Коли чорнява копа його волосся рвучко одкинулась назад, широкі плечі під шкірянкою розправились, а права рука за звичкою пірнула в кешеню, — комсомольці, що були присутні на зборах, гучними оплесками зустріли свого секретаря.

Він усміхнувся, зробив два кроки вперед і гамір стих.

— Я цілком згоджуюся з Янським, що я „апаратчик“. Нічого ж бо не попишеш. Не опозиціонер — значить апаратчик. За термінологією опозиції і ви всі, що сидите тут, півгодини тому покинувши станки, і ви апаратчики.

Багато струмним водограєм бризнув сміх і стих.

— Як справжній апаратчик приймаю виклик опозиціонерів і беруся відповідати за всі „помилки“ партії.

І він спокійно і вже без жартів одкидав усі закиди Антонові, підсилюючи аргументацію простими, влучними і правдивими думками Леніна.

Він не всміхнувся, як спочатку, обличчя йому затверділо, очі блищали двома мініатюрними ліхтариками, а рухи зробились різкими, переконливими.

Янський намагався подати репліку, та його на півслові примусили замовкнути декілька десятків гострих, наче лезо ножа, поглядів.

Дубов скінчив заклик до єдності і слова його потонули в бурхливих хвилях оплесків.

І коли очі всіх любовно сковзались по високій постаті Дубова, що сходив з підмосток, Катря оглянулась і побачила тільки трое

І. Кириленко

байдужих облич. Янський похмуро дивився просто на Ломова, наче переконуючи його поглядом і нервово перегортав газету, що лежала у нього на колінах.

Антін чомусь високо підніс голову і дивився навкруги так, наче він тільки що переміг самого чорта. У Катрі він не викликав ніякого співчуття, тільки гаряче бажання підійти і спитати: „І чого ти задаєшся, дурню божий?“.

Тоскно защемило серце, коли глянула на Гринюка. Никодимові було чи соромно за себе, чи боязко цього масового піднесення, чи може думкою спіймав себе на якомусь брудному злочині і чекає, що ось-ось один з присутніх вкаже пальцем і всі кинуться на нього, як зграя вовків на беззахисну овечку. Він був подібний до зацькованого звірка, що полохливими очима шукає рятунку.

Сам же думав, що він як той Робінзон, опинився на далекому закинутому острові, а навкруги ні друга, ні брата — тільки безугавний гул безкрайного, як світ, моря і підмивають ті могутні хвилі скелю, що він на ній сидить і вже швидко, швидко йому...

— Дивись, Никодиме, Янський говорити буде, — штовхнув його під лікоть Лазько.

— Ага, цікаво, треба послухати.

— Не тільки послухати, а й виступити після нього мусиш, треба покрити як слід. „Вождь“ їхній.

Гринюк не дослухав, бо з трибуни різонув високий верескливий фальцет і сутула постать Янського замахала над головою руками, наче крилами вітряк. Він запалювався, голос його підвищувався і вереск ставав до неможливості нервуючим.

Никодим звів очі і раптом пригадав, що Янського він знає. Це ж Янський виступав на зборах в Медінституті, коли він робив там доповідь. Так, безумовно він. Тоді Никодим розбив його вщент і збори плескали йому так, як сьогодні Дубову.

Промова Янського нагадувала стрілянину кулемета, що дає перебої. Здавалось, він поспішає за короткий час висловити цілу гору думок, що душать його. Обличчя йому розчервонілось, аж посиніло, жили на скронях напнулися, а очі світилися якимсь чужим незрозумілим захованим вогником.

Тяжко було вловити думку, знайти логічний зв'язок у його промові: чути було тільки окремі слова, що своєю нахабністю наче добвнєю стукали і приголомшували присутніх.

— Нема демократії... Зажим... Сталінська фракція... Де заповіт Леніна?... Де?... Троцького й Зінов'єва нема в ЦК... Нема!.. Викинули... Термідор... Переродження... Да... да!.. Куркулі... Мільярд можна взяти. Провал політики...

Кучеряві дні

- Тут не глухі, чого галасуєш, — врешті не втерпів хтось.
- Сигнал було подано. З усіх кутків покотились загрозливі вигуки :
- Закрий своє патякало!
- Він сам не знає, що верзе.
- Геть гастрольора!
- До чорта ці наклепи!
- Меншовицькі попихачі!
- На сабурку його!

Окремі вигуки протестів дужчали і спалахували в натовпі то там, то там, наче вогники в військовому таборі.

Голова взяв олівець, щоб заспокоїти залю, але Янський в останнє махнув руками кудись вгору, щось захрипів і під дружній галас і сміх ішов вузьким проходом у куток на місце. Губи йому інстинктивно ще ворушилися, наче він чогось не сказав там на сцені і тепер договорує.

Катрі він здався прибитим, жалюгідним і зовсім не подібним до спокійного і самовпевненого вождя з Садової 6.

Лазько говорив недовго, але запально, гаряче. Власне, він не говорив, а різав, палив, приголомшував своїми важкими і залізно логічними словами.

Він тільки три місяці, як покинув цю фабрику, на ній він зріс і впізнав важку працю. І тому на зборах почував себе далеко краще і вільніше, ніж у кабінеті Райкому.

Він не міг по-гринюківському округлити думку, але мова його була міцна, правдива, щира і тяжко було одвести очі від цього запального хлопчини, що стріляв по залі поглядом і, міцно ступаючи по підлозі, кидав у натовп бризки вогняних слів.

Його слова вкрили ще більшими оплесками ніж Дубова і теплі вогники очей гордо світилися до нього з усіх боків, ніби сказати хотіли :

— От молодця. А наш же робітник...

А з-за столу президії вслід Лазькові, що сходив додолу, старий Ломов всміхнувся так, як колись у себе вдома, сповіщаючи гостей, що його малесенький синок спить.

Катря дивилася на міцну присадкувату постать Лазька і одна думка заворушилась настирливо і владно: чому я раніше не звертала на нього уваги, та й він якийсь завжди мовчазний, похмурий, хто б думав, що так розумно й правдиво говорить. Оце так комсомолець. Да-а...

З-за столу підвівся голова:

— Товариші, увага, — сказав він. — Виступати записалося тридцять дев'ять чоловіка. Але є пропозиція припинити обговорення.

І. Кириленко

— Правильно... Припинити... Вже все сказано... Будуть повторюватись... і так опозиція в'язне в зубах... Настогидло...

Резолюцію запропонували двоє — Віктор і Антін. Першим у порядку зголошення зачитав Віктор, і голосувати її не довелося. Спочатку дружні оплески, а потім вся зала прогула:

— Прийняти в цілому! Чого там.

— Товариші, по правилах я мушу дати змогу зачитати резолюцію Антонові.

— Не варто.

— Хай чита! Я вимагаю, — заверещало з кутка.

Голова втихомирив збори, і Антін тихим, замогильним голосом почав читати:

„Збори вважають, що виключення т. т. Троцького, Зінов'єва та інших членів ЦК є неправильним, що перед п'ятнадцятим партз'їздом треба дозволити опозиції захищати свої погляди на сторінках всієї преси без обмеження...“

— Годі!

— Долой!

— Не хочемо слухати!

— Геть!

Знову підвівся голова, і знову стало тихо. Та чи надовго.

„Збори вимагають, щоб ДПУ не втручалося в партійні суперечки“...

Наче вихор прошумів над головами присутніх — так слова, прочитані Антоном, вдарили по вухах слухачів.

Мертва тиша, але така зловісна, що Антін не посмів більше й слова промовити.

Раптом залунало грозою, обуренням, презирством:

— Ганьба!

— Геть під три чорти!

— Це наклеп на наше славне ДПУ!

— Тягніть його з підмостків!

— Ич, хлюсти!

— В контрольну його за це!

— Гади!

Антін сповз на долівку і зник десь за лаштунки.

Вслід йому гуло, тюкало, свистіло.

Один лише Іван Олексієвич протягом всіх зборів навіть рота не розкрив і, міцно стиснувши губи, здавалось, вбирав у себе все, що говорилося. Мовчанка присяжного балакуна не мало здивувала Ломова, та й не тільки його, — всім було цікаво: чому навіть реплік не подає Олексієвич. Що то думає собі старий?

Кучеряві дні

Та голова взяв папери і махнув рукою :

— Збори зачинені. Розходьтесь.

Тоді тільки Катря згадала, що хоче говорити з Гринюком і почала до виходу.

А в голові роїлись вигуки обурення і гріли теплотою щирі і прості слова Лазька.

Темніло...

В дзвінкому осінньому повітрі луною розлягалися піднесені голоси робітників і робітниць, і здавалося, що збори ще не скінчено: їх тільки перенесено сюди, на подвір'я, під довгі тіні фабричних корпусів. Розходилися групами, перегукувалися словами й свіжими й бадьорими, наче сам осінній вечір. І тоді владний гудок закликав робітників на нічну зміну. Біля контрольної хвіртки стала затримка. Колька Гранов спинив Дубова на самому виході і вимагав викупу :

— Дайош Бухаріна „Партія і нова опозиція“, чи ні? Кажи.

— Ти ж замотаєш, знаю вашого брата, — сміявся високий Дубов.

— Обіцяй, а то не випущу, — стояв на своєму Колька і на знак непохитності ще ширше розкарячив ноги і вперся ними в одвірки.

— Не пушу.

Він був хлопчик в порівнянні з Дубовим, але вигляд мав воїновничий.

— Гранов, не валяй дурня. Чого затримуєш?! — гукали задні.

— Заспокой його, Дубов.

— Ну, гаразд. Точка. Заходь завтра зранку в Райком, дам, — твердо обіцяв Дубов, і Колька зрадів :

— Отак би й давно...

І довго ще в сутінках вузького завулку чулися голосні розмови робітниць, розважний сміх дівчат і тихе воркотання старих робітників.

Коли Гринюк і Катря вже заховалися за рогом, до них долетів високий альт Гранова :

Ой гай мати, ой гай мати,
Ой гай зелененький.

— Ходім швидше, або що, — ніби згадав щось Гринюк і раптом прискорив кроки.

— Чого ти, Никодимчику? Що з тобою? — глянула йому просто в вічі Катря.

І. Кириленко

— Ти знаєш, там в далекому селі... Райком... і хлопці так гарно співали пісень, і я також з ними... А тепер вперше почув тут, серед одих суворих кам'яниць, цю пісню.

А Гранов ще голосніше і вище гукав :

Виїжджавши, шапку знявши
Низенько вклонився:
Прощавайте, люди добрі,
Може з ким сварився...

Пісня здійснювалась високо вгору чарівним птахом, кружляла над дахами, потім заплутувалась і вмирала в кам'яних сутінках міста.

— А у мене до тебе є серйозна справа. Та ніяк не спіймаю. Де ти пропадаєш? Га?

— Справи різні, Катю... робота і взагалі...

— Що „взагалі“, цікаво? Ти, звичайно, розкажеш мені про це злочасне „взагалі“. Правда ж?

Никодим давно шукав випадку, щоб по щирості поговорити з Катрею про всі свої турботи, про чорну духову самотність, про якусь чудернацьку байдужість.

Коли три місяці тому, приїхавши на роботу в Райком, він зустрів там Катю,— йому одразу сподобалась ця жвава активістка, що вміла гаряче сперечатись, а головне, дивилася на життя так само сонячно і радісно, як і він. На перший погляд це була звичайна комсомолка, яких так багато можна зустрінути в осередках, райкомах чи десь в радустанові. Ще два-три роки тому вона, як і всі, ходила в шкірянці, пов'язана була червоною хусткою, по хлоп'ячому намагалася палити цигарки і говорила „шамать“ замість „істи“. Але згодом жити стало краще, у активістів з'явилися краватки і по кредитуванню можна було дістати пристойного костюма. Молодь гарячково вчепилася зубами за школу, за книжку, за розумну розвагу. Правда, були одиниці, що взивали це переродженням, ухилами і навіть буржуазністю. Та таких поволі перестали слухати, і могутній масовий процес культурного зросту робітничої молоді, хоч краєчком, зачіпав кожного юнака чи юнку.

Тепер до Катриних фіялкових очей більше личив темносиній англійський костюм, ніж загрубіла витерта шкірянка. Біла блузка з краваткою дужче відтіняла тонкі вороні брови і пухкі малинові губи. Двадцятьа осінь її життя, така запашна і хвилююча, принесла їй палкі дівочі мрії і настирливі вимоги молодого тіла.

З Гринюком зустрічалися вони майже кожного дня, і здавалося, що не три місяці, а довгі роки живуть вкупі двоє молодят, які своєю поведінкою нагадували швидше брата й сестру, ніж закоханих. Громадська думка комсомольського району одразу прихильно постави-

лася до товаришування Гринюка з Катрею, і мабуть на весь район була тільки одна пара очей, що іноді скося поглядала на них. Але й ця пара виявляла швидше невелику заздрість, уважну спостережність, може навіть просто цікавість,— тільки не злобу.

Належали ці очі Антонові.

Катря любила Гринюка за жвавий розум, за якусь внутрішню животворну силу, що завжди горіла, запалювала всіх, примушувала радісно переборювати всі витребеньки вередливої господині — життя.

Досі вони обмежувались тільки короткими, теплими розмовами десь у клубі, в райкомі чи осередку. Більшого дозволити не могли, бо гарячкова робота, що прийшла з опозицією, забиравала весь вільний час і снагу. До того ще Гринюк розумів, що за ними стежить весь районний актив, а тому зайва обережність не пошкодить. Та й без того він знав, що поспішати в таких справах не можна.

Правда, іноді тихого вечора, коли за стінною стримано хіхікала Мері,— кров Никодимові ставала гарячою, бунтівливою, а серце нервово й сполохано калатало в грудях. Знав Гринюк, що це значить, і, нахилившись над книжкою, думав про те, що ввввв завтра ж поставити перед Катрею питання руба: його вона, чи ні. В такі хвилини Никодим схвильовано блукав з кутка в кут по кімнаті і врешті сідав за книжку.

Книжка помалу втихомирювала розпалену голову, холодний душ вранці приємно заспокоював тіло,— а коли другого дня Никодим зустрічав Катрю — йому так багато було чого їй сказати, що вчорашнє не йшло в голову. Говорили більше про роботу, про новини в комсомольському житті, про побут, про товаришів і товаришок.

Вертаючись ввечері додому, Никодим згадував, що забув поговорити з Катрею, але йому здавалося, що врешті зробити це ніколи не буде пізно, бо ставиться вона до нього краще, ніж до когось.

Так думав Никодим завжди, так міркував він і тиждень тому,— а от сьогодні він чогось раптом підхопив Катрю під руку і, наче поспішаючи кудись, поволік її за собою.

— Ходім швидше до мене. Там поговоримо,— говорив він, і Катрі почулося легке тремтіння в його голосі, а рука його коротко здригнулась.

— Добре,— відповідала Катерина,— тільки про „взагалі“ обов'язково скажеш.

— Ходім, ходім,— шарпав її Никодим. — Скажу.

Катря іноді кидала на нього стурбовані погляди, і їй здавалося, що Гринюк сьогодні не такий, як завжди. Він чомусь розгублено озирається, поспішає, ковтає закінчення слів і стає подібний до

І. Кириленко

тяжко хворого, який напевне знає, що помре, але цупко хапається за огризки життя.

— Ти мовчиш, Никодиме? Я сказала тобі все, щоб почути товариську пораду, я розповіла про всі вагання, сумніви, а ти сприймаєш так байдуже, ніби мова йде не про важливу для мене справу, а про якусь настогидлу дрібницю.

Катря схвильовано підводиться з-за столу і починає міряти кімнату по діагоналі.

Гринюк, не обертаючись на її слова, мовчки продовжує перегортати книжку, потім ліниво кидає її на ліжку, а його пальці, довгі й тонкі, з легким хрустом вгрузають в безладну копу русявого волосся.

Очі йому втоплені в підлогу, наче він уважно вивчає на ній якісь таємничі знаки.

Тоді Катря спиняється супроти нього, м'яко кладе руку йому на голову і говорить ніжним і теплим голосом, але з ледве помітними нотками докору:

— Хіба вже й говорити не хочеш з опозиціонеркою? Ну, скажи, Никодимчику, не хочеш?

— Знаєш, Катю, сьогодні мені не хочеться говорити ні з опозиціонерами, ні з представниками більшості. Я хочу говорити просто з людиною, що розуміла б мене, говорила б мені милі і прості людські слова.

— Он як, а я думала... що ти мені допоможеш, порадиш, як старший товариш...

— Набридло все, — недбало кинув Никодим, — і тобі раджу не захоплюватись середпартійними суперечками, бо все рівно, чи опозиція, чи більшість, а люди страждають, вмирають, життя все-одно жорстоке, вузол протиріч зав'язаний міцно, і як його розрубати...

— Що... Ти серйозно, чи жартуєш? Звідки така філософія?

— Ех, Катю, які там жарти!..

Раптом Катря відчула, що в кімнаті жарко, і швидко скинула з себе пальто.

— Невже ти можеш так думати? Поясни, що скоїлось?

Вона стояла перед ним і сполоханими очима шукала його погляду. Руки на голову не поклала, як раніш це робила. І відчув Никодим, як під білою блузкою хвилюються молоді Катрини груди, та ще бачив чіткі різб'яні лінії ніг. Катрі ж незрозуміла була безнадійно плутана мова Никодимова, — вона не могла збагнути, що це він, запальний агітпроп комсомольського Райпаркому, цей вогонь і юний порив, втілений в стрункого активіста — це він раптом зблід, згас і борсається в якихось химерних думках, як поросся в калюжі.

Кучеряві дні

А на вулиці гримів і блискав осінній вечір, їхали грузовики і так розгойдали повітря, що шибки в Никодимовій кімнаті тоненько дзенькали. Десь за рогом різко, з викликом розливали електричні трелі новенькі трамвайчики, та газетчики голосно вигукували новини.

Никодим підвів очі, і вони спинились на білій оголеній шиї дівчини, що дивилася на його з жалем і тугою.

А Никодим згадав, чого він так поспішав завести Катрю в кімнату, чого він так похапливо тяг її за собою на четвертий поверх, намагаючись якомога менше говорити. Ясно ж, далі терпіти не можна. Вона піде, лишусь знову один, а за стіною Мері. Він почував, що швидко вже буде пізно, і тому рішив діяти енергійніше:

— Катю, сядь біля мене, — звернувся він до дівчини.

Вона нічого не відповіла, сіла близько-близько і поклала руку на гарячу голову Никодимові. Їй просто стало шкода хлопця.

І дивно, якесь нове почуття до нього заповнило її. Раніш, коли зустрічалася з ним, відчувала таку тривожну і приємну потребу молодого, здорового тіла і кожний дотик до Никодима викликав у неї буряне хвилювання крові. Тепер же вона відчула сумісь жалю і дружби, а любові не було. Чому саме — зрозуміти не могла. Коли ж Никодим, гарячково вхопивши її руку, намагався всмоктатись в неї жагучим поцілунком, — Катря рішуче рванулася і тихо, але твердо сказала:

— Облиш, Гринюк, не до цього тепер...

І в голосі її вчулось Никодимові гірке розчарування з відтінком образи. І він не помилявся. Струна, що з'єднувала їх, раптом лопнула і лишила по собі огидне дратуюче дзижчання.

Никодим схопився на ноги.

— Катю, Катю... зрозумій. Я ж людина...

— А хіба я — ні?

— Я ж люблю тебе, Катю... Ти мовчиш... Я один, один, як палець. Я мріяв про цей щасливий момент... Коли ж нарешті...

— Що з тобою, Никодиме? — вже строго сказала Катря, одштовхуючи Гринюка. А він обома руками, ніби обручами, охопив її за плечі, намагаючись повалити на ліжко.

Вона бачила хоробливий блиск його очей, червоні, набряклі кров'ю губи, спітніле чоло й розкуйовджене волосся і раптом відчула, що він чужий і далекий їй.

— Невже це він агітпроп Райкому, — майнуло в голові. — Ганчірка якась... А в серці тоскно занило ображене дівоче почуття.

Але Никодима вже трусить пропасниця, зуби клацають, як на морозі, все тіло нервово здригається й руки намагаються розірвати блузку на грудях.

І. Кириленко

— Катю... Катю... Я не можу... Що хоч роби зі мною, тільки...

Тоді Катря швидко пригнулась до долу, рвучким рухом виприснула з обіймів і штовхнула знесиленого Никодима на ліжко.

— Чу-дак. Розперезався, — проказала вона з огидою і, швидко вхопивши свою хлоп'ячу кепі і пальто, помчала до дверей. Вона боялась, що Гринюк не випустить її.

На ліжкові, уткнувшись лицем у подушку, лежав Никодим, і, спинившись у дверях, бачила Катря його плечі, що поривчасто і нервово здригались, та пасма плоскінного волосся, скованого скрюченими пальцями рук.

І було це для Катрі до болю диким і незрозумілим, як і вся поведінка Никодимова в останні дні.

Катря замислилась. Десь тихо ворухнувся жіночий біль, і вона, переступивши вже через поріг, щоб бігти геть, — раптом повернулася до ліжка, хвилину повагалася, потім, поклавши руку на плече, тихо спитала:

— Заспокойся, Никодиме. Що з тобою?... До чого це все?..

— Геть звідси, а то задушу... уб'ю... — не проказав, а проскреготав Гринюк, і плечі йому ще швидше й частіш заходили.

Катря постояла хвилину, втопивши фіялковий погляд в безвольне тіло Гринюка, потім рішуче одчинила двері і чітко застукала підборами по тихому порожньому коридорові.

Вона не помітила, що двері з сусідньої кімнати трохи одхилилися, утворили вузьку щілину і двоє цікавих жіночих очей з якимсь заздрісним напруженням стежили за нею аж доки вона зникла в колодязі сходів. Тоді двері сильно грюкнули, а в помешканні інженера Куцого відбувся такий діалог:

— Комсомолка якась неотесана, грюкає по підлозі, як салдат.

— А ти не хвилюйся, Мері, тільки не хвилюйся, прошу я тебе, — прошамотів улесливий, запобігливий голос.

У просторій з голими стінами кімнаті з розкиданими по ній книжками, газетами і одягом, на розкуйовдженому ліжкові лежав самотній Никодим.

Місто ж стугоніло, дзенькало, розпачливо галасувало, плакало, сміялось і жило і йшло вперед, скоряючись неблаганним законам руху.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Республіка жила передчуттям великого свята й міцної радості. І коли до свят лишилось всього три дні, столиця почала закріплятись у прапори, чепуритись, а вночі тонула в різнокольорові

Кучеряві дні

загровах. Зранку до вечора на фабриках і заводах чути було жваві голоси, бадьорі перегуки робітників, невпинний сміх та жарти молоді і радісні, тихі погляди старих робітників. Серед буденної марудної роботи тяжко було збагнути всю велич пройденого шляху, всю творчу геніяльність цих великих десяти років. І тільки, коли передсвятковий найстрій запанував у цехах, коли навіть станки заговорили якимось бадьоріше, урочистіше, коли місто, згадавши й усвідомивши всю несказану велич наступного свята, замайорило в голубу безодню хвилястими прапорами, — тільки тоді нестримним водограєм полилася радість з робітничого серця.

Якихось три дні — не десять років, і не дивно, що комсомольський осередок тютюнової фабрики так напружено готується до свята.

Як тільки гудки прокажуть кінець робочого дня, — починається новий день, день святкового захоплення замураної робітничої молоді. Навіть умитися нема часу. В клубі лунають високі загонисті голоси, часом у них вклинюються звуки клубного роялю, а то й гуртова пісня на хвилину сколихне насичене тютюновим димом повітря клубу.

Катря розмальовує плаката, але їй уперто заважає Колька Гранов. То він ніби ненавмисне смикне за довгу смугу паперу, на якій Катря обережно розставляє червоні літери, то, підкравшись тихенько, він непомітно штовхає Катрю під лікоть. Від того літери у Катрі виходять горбаті, подібні до тих, що в селах пишуть парубки дьогтем на воротах. Але це дрібниця. Катря рішуче вмочає квача у фарбу і, стаючи в войовничу позу, говорить :

— Ти одійдеш, кажи ?

Колька робить винувате обличчя, потім посміхається, червоніє і, не знаючи куди діти руки, як школяр, що нашкодив, відповідає :

— Їй же богу, це не я. І чого ти на невинного хлопця насакаєш ?

Звичайно, ніхто з присутніх ніколи не повірить в невинність Гранова, і тому колективний і розложистий регіт вкриває його покірне виправдання. Катря знову нахиляється над великими червоними літерами, а Колька вже моститься біля роялю й, стиснувши брови, з виглядом великого музики, вивчає якусь мелодію.

До смішного прості ті звуки, але наганяють вони на Катрю непевні муки. Тоді рука її повільно і безвільно заходила по папері, очі задивились кудись у бік, а в очах тих глибока, гнітюча замрія.

Згадала вона, що й сьогодні запрохана на Садову, а головне, Антін ставив їй певні умови :

— Або ти будеш слухати все те, що там говоритиметься і не порушуватимеш нашої дисципліни, або краще зовсім не ходи і нікому не говори про ті збори.

I. Кириленко

Катря тільки огидливо посміхнулась на це. Їй противними ставали Антін, Янський і всі ті страхополохи з Садової.

Далі згадала, що вона не висловила своїх сумнівів на останніх зборах осередку, і навіть Вікторові не сказала. Це викликало в неї настирливу, гнітючу думку :

— Що ж це я, справді, роблю ?

Місяць тому вона так само міркувала над цим запитанням, але тоді в неї були зовсім інші бажання. Їй хотілося просто активної роботи, безпосередньої боротьби — такої великої, героїчної, як та, що про неї так багато пишуть в книжках та іноді старі робітники в переві з ніжною тугою згадують про неї. Тоді вона навіть з радістю йшла на Садову, бо гадала там знайти справжню роботу, а тепер якась порожнеча й неясна тривога.

Потім пригадала, що Никодим і досі не знає про те, що вона організаційно звязалась з опозицією, і раптом спіймала себе на думці, що може це навіть і краще. Та й взагалі чи варто йому говорити про це після останньої зустрічі ?

А в клубі вже засвітили світло, і при ньому ще червонішими здавалися літери на папері, а гамір і метушня остаточно заповнили клуб.

Катря війнула копою чорнявого стриженого волосся, рука її знову твердо стиснула квача, а літери стали рівними і стрункими.

Дубов дзвонив Вікторові.

— Скільки тобі лишити квитків на пленум Міськради ?

— Чим більше, тим краще.

— Ну, так заходь. Цілий час буду в Райкомі.

Дубов поклав на рогачики трубку і звернувся до Лазька, що, схилившись над столом, напружено вдивлявся в якісь дрібно видруковані рядки.

— Готуєш доклад на пленум ?

— Та ні. Що там готувати. Просто читаю тези про десятиріччя.

Дубов усміхнувся теплою стомленою посмішкою і ретельно щось почав шукати в воросі паперу на своєму столі.

Вечоріло. Пізня осінь доживала останні дні, а може й часи. Ось-ось полетять білі метелики з велетенського небесного простору, встелять пухнатою пеленою вулиці, дахи будинків і фабрик, завітчають безформеними ватяними квітами голі дерева. І тому осінь так напружено поспішає жити. Тому так дзвінко розлягаються в повітрі гамірливі голоси міста, тому так затужавіла земля, а іноді рука художника-мороза тихими ранками кладе на заплакані вікна діамантові визерунки.

Кучеряві дні

Лазько кінчив читати, потім довго дивився на Дубова і врешті заговорив:

— Слухай, як ти гадаєш, що з нашим Никодимом? Чи він хворий, чи чорт його зна. Кваша якась стала, а не комсомолец.

Дубов одірвав очі від столу, подивився просто в перенісся Лазька й сказав многозначно:

— Не в хворобі справа. Тут щось глибше. На мою думку, він ще не зорієнтувався в міській обстановці і нам треба допомогти йому. Зокрема, тобі треба близько потоваришувати з ним. Це для нього буде корисно. А взагалі ж я був правий, коли заперечував проти того, щоб призначати його агітпропом. Знаю я ціну таким, як він.

— А чому ж? Він прекрасний робітник.

— В сільському Райкомі.

— Не тільки в сільському, а й в нашому виробничому, тільки вся справа у тому, що він інтелігент, а в наш час, коли труднощі зустрічаємо в кожній дрібниці, коли навіть деякі робітники вішають вуха, він молодий і незагартований, безперечно, рано чи пізно мусить захитатися.

— Це не закон, бо знаємо ж ми багато відданих інтелігентів, особливо з дрібної інтелігенції, що цілком і безповоротно віддають себе робітничій класі. Отже, я гадаю, що трохи і нашої вини тут є. Треба було б тісніше з ним товаришувати і втягати в наші кола.

— Мене в цьому обвинуватити не можна. Хто більш, як не я, ходив завжди до нього, радився з ним, виявляв максимум товариської уваги.

Дубов ще хотів щось сказати, але тільки махнув рукою, мовляв, „що буде побачим, а поки-що й без того до біса роботи“.

Вже зовсім стемніло, коли Лазько вийшов з Райкому, тримаючи під пахвою свого незмінного пузатого портфеля. До пленуму Міськради лишилось ще з півтори години, і він простував додому, щоб нашвидку перекусити, зайти по дорозі до Гринюка і вже разом з ним — на пленум. Але тільки він завернув за ріг, зігнута по-стать у новій демисезонці і в кепі, насунутій на вуха, впала йому в око.

Никодим подивився на Лазька напіввинуватим поглядом і тихо запитав:

— Куди це ти?

— Спочатку до тебе, а потім на пленум. Ти, звичайно, також підеш?

I. Кириленко

— Та що ж, піду.

Потім, ніби пригадавши щось, додав жвавіше і навіть усміхнувся:

— А як же, безумовно піду.

— Ну, то ходім. — Лазько взяв під руку Гринюка, і хлопці зникли в натовпі, що запружував освітлену вулицю. Дорогою Лазько розповідав Гринюкові про різні дрібниці, навмисно не торкаючись політики.

Никодим з холодною байдужістю слухав оповідання друга і, коли треба було, недбало вставляв якесь зауваження чи мляво відповідав на запитання. Він боляче відчув, що сьогодні Лазько чомусь надзвичайно багато говорить і що це не просто собі робиться. Смутно догадувався, що хлопці помітили його стан і тільки вміло заховують це.

А на порозі кімнати Лазькової Гринюк затримався і здивовано обвів очима стіни, предмети, що були в кімнаті і врешті спинив питливий погляд на своєму другові. За три місяці перебування в місті він вперше зайшов до помешкання Лазька, і його здивувала чистота кімнати, свіжість повітря і симетрично розставлені меблі. Лазько помітив здивовання Гринюкове і, всміхнувшись, запитав:

— Чого ж ти стоїш, проходи, роздягайся. Що, не подібна моя кімната до твоєї?

Гринюк похитав головою.

— Да, дійсно. Не чекав.

Тоді Лазько підійшов до нього і промовив:

— Всім нам, друже, треба прагнути до цього. Хіба на те революція була, щоб ми й надалі жили в такому бруді, як наші батьки та діди? Ти як гадаєш?

Звичайно, Гринюк, що звик уявляти собі кімнату комсомольського активіста по образу і подобию своєї власної, був здивований із того, що він побачив, і зі слів свого друга, таких впевнених, переконуючих.

Десь у глибині його душі виникло і заворушилось таке потріпане і затерте, як миколаєвський п'ятак, слово, те слово, що дуже часто вживалось і Гринюком і йому подібними, коли треба було висловити всю ненависть і презирство до трухлявого, але бундючного старого світу. Це слово: „міщанство“. Та Гринюк не сказав його, бо воно було б порожнім звуком у кімнаті робітника і комсомольського активіста — Лазька. Тому він тільки всміхнувся байдужою посмішкою і кинув кудись у бік:

— Житло так собі, хороше... Тут і працювати зручно.

Сказав, а в уяві повстала картина його розхристаної кімнати, з неприбраним ліжком, з недокурками на долівці, з безладно розкиданими на столі книжками.

Кучеряві дні

Величезна заля найбільшого столичного театру нагадує гігантський казан, перекинутий догори дном. Залю переповнено шкірянками, демисезонками, і трьохтисячний натовп гуде і вирує, наче морський прибій вночі. Поміж кепі та шапок різних фасонів і кольорів, як вогняні язики, вихоплюються червоні хустки робітниць. Електричні ліхтарі щедро розливають з - під стелі урочисті промені, і ті промені зайчиками виграють на засмаглих обличчях і відбиваються золотими вогниками в тисячах одкритих, захоплених очей. Пленум Міськради столиці підводить сьогодні історичний баланс за десять років героїчного життя і творчости. Тому так шумно в залі і немає кінця оплескам і не вміщається в цьому гігантському казані піднесений шум, що, здається, виходить з кожних уст, з кожного подиху цього тисячного натовпу. Сюди прийшли ті, хто безпосередньо крутить величезне колесо історії, хто вкладає в цю роботу свої м'язи, розум і життя.

Там, в глибині, на завітчаній червоними прапорами сцені, з невеличкого п'єдестала мружить хитрі очі Вождь і Учитель. І всі погляди йому, і вся радість тисяч, мільйонів, сотень мільйонів трудящих лине до його високого чола, до його геніяльних очей, що пронизали таємницю віків і освітили її таким могутнім і простим слайвом ідеї. А за столом уже розташовується президія. То там, то там з натовпу підводиться сіра кепі або червона хустка і твердими кроками йде на сцену, щоб знайти місце там, ближче до дорогої і незабутньої постати.

Здається, що немає такої міри, якою можна було б виміряти оту силу, енергію й непереможний натиск. Та тяжкий і покручений шлях іноді переходить у вузьеньку стежечку, яка йде над проваллям. По цій стежці треба пройти 150-мільйонній масі, і не пройти, а пролетіти, прошуміти триумфальним льотом. І серед мільйонів знаходяться одиниці, що жакливо озираються, коли дорога починає переходити в вузьеньку, небезпечну стежку. Їм боязко, і не знають вони, що чекає їх там за поворотом: чи радість перемог, чи розпач і ганьба. І ті одиниці шукають виправдання своєму жахові, вони хочуть довести, що вони не страхополохи, а тверезі, розумні, розсудливі люди. Вони кличуть хоробрих: „верніться, не туди пішли, ви загинете“. А в відповідь їм лунає тільки крицевий заспів та чути кроки мільйонної ходи.

Несподіваністю і безглуздям врзали натовп спокійні слова голови:

— Слово має тов. Н...

Заля здригнула, як здригає людина, коли тонке жало лікарської голки проколює шкіру.

I. Кириленко

— Це ж відомий опозиціонер з центру. Це ж голова опозиції. Що то він скаже...

І раптом стало тихо, ніби всі, змовившись, рішили вислухати одного з страхополохів, що кличе назад. Все-рівно з ним не піде багато. Хіба тільки одиниці.

Він зійшов на трибуну, але не ходою вождя, а непевними дрібними кроками людини, що перебуває в ворожому оточенні і боїться за кожний свій рух. Очі йому не горіли вогнем завзяття, а голос, непевний, тихий, котився і танув десь угорі під ліхтарями. Мабуть відчував, що падають його слова не на вдячний ґрунт, і від того захотілось сказати цьому піднесеному натовпові щось образливе, хотілось кинути в оті похмурі зосереджені обличчя таке, що роздратувало б, обурило б їх. Тільки не мовчали б так заховано і зловісно.

Так страхополох, якого не слухають бойці і йдуть уперед після благання, кидає вслід їм вишукані слова прокляття.

І голос з трибуни ядовито і злісно прокричав:

— Де ваша демократія? Всюди панує зажим. На партзборах не можна висловити своєї думки. Хіба це...

І тут зчинився нечуваний ще в стінах театру галас. Загриміли стільці, вигуки обурення і ганьби злилися в один суцільний порив. Дзвінка голови не було чути. І коли б навіть замість того дзвінка на сцені били в величезного дзвона, то й це була б даремна спроба втихомирити натовп. Не можна було почути жодного слова, жодного речення. Та, мабуть, прекрасно розумів промовець, чого так обурливо реагує маса на його слова. Так, він розумів, бо ще розгублені бігали його перелякані очі, і він не знав, чи стояти йому на трибуні, чи непомітно зникнути.

А шум не вгавав.

Катря сиділа високо, мало не під стелею, і захоплено, разом з усіма вигукувала:

— Геть!... Меншовик!... Гастрольор!...

Вона забула, що тільки місяць тому нишком від товаришів ходила на Садову, а потім на зборах осередку мовчки слухала виступи Янського. І ще тоді не знала, хто правий, хто винуватий.

Коли заля стихла і збори знову продовжували ділову роботу, Катря очима почала шукати своїх знайомих. Слова з трибуни ледве чулися їй. Від натовпу різних суперечливих думок, вона не могла зосередитись на доповіді, і тому очі її, наче шукаючи по-рятунку, швидко бігали по хмурих обличчях.

І тоді вперше Катря відчула, що вона одна серед цього тисячного натовпу, що десь там унизу Дубов, Лазько, Віктор, Колька.

Кучеряві дні

Гранов мабуть слухають уважно і захоплено доповідь і думки їхні такі ясні, прості та зрозумілі.

Вона знайшла Гринюка. Той сидів у кутку, похнюпившись і скося позираючи на сцену. І Катрі стало легше, коли вона побачила не того Гринюка, що був місяць тому, веселого й переконаного агітпропа, а якогось напівхворого, знервованого хлопчину, що в останню зустріч з нею виявив усю хворобливість свого „я“.

Потім їй здалося, що вона також винна в горі Никодима, і, будь у той останній вечір з ним трохи м'ягшою, можливо, він би тепер, як завжди в критичні моменти, допоміг би їй вийти з цього становища, в якому вона опинилась останній тиждень.

Жіноча чутливість і ніжність заговорила в ній з усією силою, а одна настирлива думка уперто ворушилася в голову:

„Треба обов'язково поговорити з ним сьогодні. Хай він не думає, що я до нього погано ставлюсь. Ні. Я просто була здивована раптовою зміною його відносин до мене“.

А під стелю летіли і танули непереможні, як саме життя, дані про десятирічні досягнення, про трофеї великої війни, що потрясає світ,— війни між двома класами.

Вже забулася заля про ганебне обвинувачення, що їй було кинуте з цієї трибуни. У вихорі оплесків, у громі радісних вигуків, гинули, як піщинка в безодні, оті зневірені, образливі слова. Тільки воля, мільйонна воля маси, що врешті стала на вірний шлях перебування світу, тільки вона, ця крицева воля, заповонила собою всіх присутніх.

І коли Катря, перед тим як вийти з залі, глянула на Гринюка, вона побачила, що й той, схопившись на ноги, широко розкритими очима дивився туди, в глибину сцени, щось голосно вигукував, на обличчі йому сяяла колишня радісна посмішка, а долоні вибивали з такою ретельністю, наче від цього залежало життя багатьох тисяч чоловіка.

На вулиці, в натовпі, Гринюка наздогнала Катря. Вхопила за рукав.

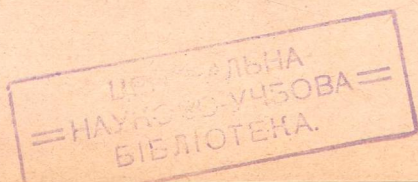
— Ти не сердися, Никодиме?

Той мовчки повернувся до неї, потім скривився, наче проковтнув якісь несмачні ліки, і тихо, вимушено сказав:

— Не серджусь. Можеш не турбуватись.

Але видно було, що йому неприємно говорити взагалі з ким би то не було, тим паче з Катрею,

Дивна річ. Не тому Гринюкові хотілось мовчати, що він почував себе ображеним, навпаки, загальне піднесення, що панувало на сцені, зробило на нього чудовий вплив. Він бачив, що нічого не

І. Кириленко

загублено, і йому хотілось на самоті пережити радість цього почуття. Зустрінь він Ломова або Лазька, він би слова не дав їм промовити. Мабуть сам би говорив не спиняючись про те, що врешті він, Никодим, Гринюк, живий і юний, що він такий же міцний і впевнений, як і вони, і тільки міста, отого проклятого міста не міг так швидко зрозуміти. А звідти і чорна туга самотності і невимовний смуток синіми осінніми вечорами.

Вони б напевне зрозуміли його, бо вони такі чутливі, безпосередні й прості.

Але поруч нього йшла Катря, що, зазираючи йому під вії, продовжувала:

— Ти відповідаєш так, наче сьогодні поховав усіх своїх родичів. Ну, покинь, Никодимчику. Розумію, що скоїлось трохи не так, як слід, але ж ти сам у цьому винний, ти поводи́в себе так невитримано, дико, незрозуміло.

Гринюк найжачився.

Йому хотілося сказати Катрі щось образливе, різке, та раптом відчув, що цього він не в силах зробити. Десь глибоко заворушилось почуття сорому за свою розмагніченість, за зустріч з Катрею, за всю поведінку останніх днів. Хотів відповісти сухо й стримано, а виходило якось вибачливо і тепло. Казав:

— Невже дико? Он воно що, а я думав, ти мене зрозумієш. Виходить, трохи помилився. Ну, що ж, вибач Катрю, хай я буду винен. Давай руку, — майже скрикнув він, простягаючи руку своїй супутниці.

— О, це й я розумію. А то насупився і ходиш, наче прибитий, ні слова ні до кого, ні півслова.

Катря сміялася, рівні діамантові зуби їй двома яскравими смужками виблискували проти місяця, і це нагадало Гринюкові такі веселі клубні вечори. Він широко посміхався і тиснув Катрину руку.

— Точка, Катю... забудемо про старе. Та й хіба можна згадувати якісь там особисті дріб'язкові справи, коли ми живемо в такий неповторний час. Хіба ти не бачила сьогодні, як маса давала одсіч усім зневіреним, розчарованим.

Катря відчула: Гринюк стає самим собою, цеб-то колишнім агітпропом Райкому, що своїми промовами завжди захоплював, підносив настрій, викликав бажання невинної боротьби і творчої праці.

Всередині щось кололося надвоє. Вона згадувала свою таємницю, і їй було стократ ніяковіше перед Никодимом, з другого боку — непідроблена усмішка радості не сходила з її обличчя. Перше почуття взяло гору, і Катря рішила розбити веселий настрій Гринюка, а може, просто перевірити його.

Кучеряві дні

Врешті не важно, що саме думала вона, тільки, пройшовши мовчки хвилини зо дві, раптом обернулась до Гринюка, подивилася йому просто в вічі і промовила байдуже, ніби про стоптаний черевик:

— Між иншим, Никодиме, я забула сповістити тобі про одну справу.

— Кажи, слухаю.

— Я ходжу на збори опозиції. Тільки й всього. Не чекав? Правда?

Сказала й очікуючи дивилася на Никодима. А той якось зів'яв, але тільки на хвилину. Потім випростався і так само байдуже, в унісон Катриним словам, промовив:

— Що ж, дуже погано. Признатись, не чекав. Несподіванка...

— Чому ж би то? Опозиція так ставить питання, що ніяк не можна її не підтримати. Принаймні активності, безпосередньої боротьби в її платформі куди більше.

Катря прекрасно розуміла, що говорить вона неширо, що дурить сама себе, але її не задовольнило вражіння, зроблене на Гринюка попередніми її словами, і тому хотілося ще більше приголомшити його несподіванкою, викликати на одвертість.

А в Гринюка прокинувся і забуяв колишній запал гарячого активіста, і він почав переконливо доводити Катрі помилковість її поглядів.

Катря сама собі нишком усміхалася: вона була задоволена і досягла своєї мети.

І справді: той, хто почув би палку промову Никодима, побачив його енергійні рухи і гордо піднесену голову, той ніколи б не повірив, що тільки три години тому чорна безнадія окутувала голову цього запального промовця.

На центральному майдані, де світло ліхтарів особливо святкове, де ілюміновані будинки нагадують фантастичні палади з чарівної казки, де навіть буденні й брутальні вигуки візників лунали піднесено й надхненно, — їх наздогнав Лазько.

— Що, ви ніяк не заспокоїтесь? От далася всім у знаки опозиція. Зараз я минав кілька груп товаришів, що йдуть з пленуму, і в кожній групі говорять про те ж саме. А ти, Гринюк, як себе почуваш?

Той радісно відповів:

— Почуваю себе прекрасно. Та нашої Павленчихи ніяк не переконаю.

Потім, подумавши, що може Лазько ще нічого не знає про Катрю і з його боку буде нетактовним говорити про це, він раптом перевів балачку на инше.

І. Кириленко

— Між иншим, треба мати величезне нахабство, — продовжував він, звертаючись до Лазька, — щоб на урочистих зборах виступити з такими ганебними наклепами. І взагалі я стою за те, щоб покласти край цим спробам. Досить уже наслухались тих істеричних розмов.

Лазько слухав піднесені слова Никодима і радів, як батько, що до нього, після довгого поневіряння, повернувся блудний син.

А Катря йшла поруч Никодима і, не зводячи очей з його захопленого обличчя, думала про те, що як би було добре, коли б вона не ходила на Садову, не слухала б Антонових порад. Пригадався комсомольський клуб, де Гринюк, Лазько й Дубов і ще десятки й сотні їм подібних безжурно, але змістовно проводять вечори. Хотілось і їй знову бути серед них, радіти й обурюватися разом з ними, бо тільки кучеряву радість або глибоке обурення визнає молодь. Розмагнічена туга або гнітючі душевні надриви — не до лиця їй.

Катря не чула вже, що говорили хлопці, її приголомшила й зачарувала краса святкового майдану і завітчаних вулиць.

Їй здавалося, що навіть повітря над містом переповнене якоюсь мелодією перемоги й вселюдської радості.

А Лазько говорив Никодимові :

— Думаєш, ми не помітили, що з тобою твориться? Ні, братище. І я, і Дубов, і Ломов бачили твоє становище. Якось навіть хотіли серйозно поговорити, довідатись, у чім справа, що тебе турбує, що непокоїть. Але ж ти сам знаєш, скільки роботи, важливої, невідкладної, що забирає майже двадцять годин на добу.

Гринюк махнув рукою, наче хотів геть далі одігнати від себе все минуле, щоб воно ніколи не поверталось. Він казав :

— Це тимчасове. З самого початку моєї роботи в місті на мене іноді находила якась незрозуміла туга. Тоді хотілось тікати від усіх кудись далеко, де цвітуть сади, по левадах співають дівчата, а ніжні руки матери так приємно гладять хвору голову. Може це лірика, інтелігентщина, витребеньки юнака, що багато романтичних книжок читав про революцію, героїв, що мріяв стати одним із таких героїв. От і я. На селі, там я у кожному конкретному випадкові бачив безпосередні наслідки своєї роботи. А тут, у місті, стільки контрастів, стільки темних і різючих недоречностей, що здається, скільки б ми не товклися, скільки б не билися, — все це буде даремно.

Никодим замовк, і йому пригадався розчавучений Сенька. Лазько похмуро мовчав і дивився просто перед себе, вздовж залитої вогнями вулиці.

Кучеряві дні

Катря лишилась біля книжкової крамниці і милувалася з містецьки розташованих у вітрині книжок. Робила вона це свідомо, бо бачила, як жваво жестикулював Никодим, і не хотіла звязувати його своєю присутністю.

— Може це тому, — продовжував Гринюк, що я не зрозумів, не опанував механіки міського життя, не бачу ще тих економічних пружин, що обумовлюють його. Але, як би там не було, з сьогоднішнього дня до чорта всяке зневір'я. Я не можу, розумієш, не можу бути самотнім. Та ще в такі дні. Ах, чорт забери, як це я міг отак розманіжитися...

Стримуючи радість, поважно і по-братерському, ніжно заговорив Лазько:

— Я так і говорив хлопцям, що це в тебе тимчасове, але знаєш що, Никодиме, треба простіше дивитися на все. Треба тільки взяти певну лінію в житті, переконатись, що вона є правильна, і ніколи не сходити з неї. А головне ж — більше спокою і простоти. Я тебе розумію. Багато читав... революційна романтика... Бажання якнайскорше ввійти в царство соціалізму і т. ін. Це — прекрасні речі, але треба в щоденній марудній роботі зуміти знайти той революційний патос, зуміти в кожную дрібницю влити частку свого революційного полум'я. Ти от був на селі, не знаєш, як жило місто п'ять-шість років тому. Яка була руїна, безладдя. Що-ранку тепер ти чуєш, як в усіх кінцях міста перегукуються заводи, фабрики. Ти бачиш, як з кожним днем налагоджується життя... А тоді? Тоді моторошно було йти повз фабрику чи завод... Наче домовина якась велика, чорна, обшарпана. Та що там казати... Пригадай у Тичини:

Стоїть завод, не ість, не п'є,
Аж цвіллю взявся знизу.
З прокляттям в небо устає
Новий псалом залізу...

— Правдиві, прекрасні слова... Іменно „з прокляттям“. І після того за якісь п'ять років така метаморфоза. І все це нашими цупкими руками. От в чому, брате, романтика... — надхненно говорив Лазько.

— Отже, знову повторюю, більше тверезості і здорового підходу до справ. Кинь до чорта копирсатися в тайниках своєї душі, пам'ятай один закон: роби тільки те, що приносить користь революції. А головне, простіше, простіше на все треба дивитися.

Гринюк [був зворушений. Він ніколи не чекав, що завжди похмурий і мовчазний Лазько так правильно заналізує його переживання і навіть вірші знає. Останнє було для нього просто

І. Кириленко

незрозумілим. Та врешті це тільки дужче переконало його в тому, що він дійсно іноді заплутувався тільки тому, що йому бракувало тверезого й спокійного підходу до заплутаних явищ міського життя.

Вже давно їх наздогнала Катря і тепер дивилася здивовано просто в рот Лазькові, коли той цитував Тичину. Ще болючіше відчула вона свою самотність та нікчемність її до дитячого смішної таємниці.

І коли, прощаючись на перехресті двох вулиць, Гринюк тиснув руку їй і Лазькові, вона сказала йому по-старому привітно, з ледве помітним радісним хвилюванням у голосі:

— Все ж таки ти, Никодимчику, не падай духом. Лазько правду говорить. А цими днями чекай мене в гості. Ми ж не договорили з тобою.

Гринюк у радісному захваті відповів:

— Приходь, обов'язково приходь. Подивишся, як я тебе розіб'ю з усіма твоїми сумнівами. Вщент. Нічого не лишу.

Непривітною, суворою мачухою здалася Гринюкові його кімната. Безладдя, пил на книжках, розкидані по долівці газети і важке, стиснуте повітря.

Йому забажалося зовсім оновитися, почати нову добу в своєму житті. Твердо й безповоротно вирішив почати з кімнати.

Він мусить зараз же навести порядок, освіжити повітря і навіть вимити підлогу. Так, так, вимити підлогу. Для нього це усе рівно, що раз плюнуть. Миску води, ганчірку і все... Ого, та ще й як вимие, блищатиме краще, ніж у Лазька. Хай тоді прийдуть подивляться на його кімнату.

І він уперто почав пересовувати стільці, прибирати ліжко, розкладати книжки на столі, грюкати, стукати.

Мабуть він справді звів нечуваний гамір, бо наслідки його господарського захоплення почули за стіною в сусідній кімнаті, і звідти, наче у відповідь, знов, як колись, полилися бурхливі, переливчасті звуки роялю. Але тепер це була не остогидла гама, а щось таке зворушливе і ніжне, що проходило в саму душу і обвівало її теплими степовими суховіями. Вони нагадували то розлогий гул морської хвилі, що підіймається вгору, то переливчастий шум її спадання, то швидку нервову мелодію гірського струмочку. Мері прекрасно вивчила Гринюка і знала, чим на нього, вплинути.

Ще вчора ці звуки нагнали на Никодима смертельний сум. Але тепер він тільки на хвилинку припинив свою роботу, замріявся

Кучеряві дні

на мить, потім, усміхнувшись і рішуче труснувши чубом, мовляв „ах, чорт із нею, з її музикою“, знову продовжував грюкати стільцями і невдало витирати долівку. Потім згадав, що Лазько радив дивитись на справу простіше, і йому захотілось раптом, щоб його друг у цю хвилину був тут біля нього. Цікаво, як би він реагував на музику. А втім, мабуть із насолодою слухав би. Аджеж вірші читає... Врешті він має рацію. Справді, треба дивитися на речі простіше.

Постукало.

Бадьоре.

— Увійдіть,— вдарилося в двері, і на порозі стояла сусідка. Гринюк відчув, що сьогодні його й трошки не хвилює пізня візита. Раніш його обурювала ця розфарбована самиця, а тепер тільки подивився на неї здивованими, трохи наївними очима і сказав з протягом:

— О, нарешті таки... довго, довго не було. Я навіть думав, що ви вже виїхали в Крим. Хоч там і трусить, але ж вас це не може спинити. Прошу сідати. Тільки вибачте, у мене таке безладдя. Бачите, працюю, як справжній господар.

Мері зробила великі здивовані очі, ступила два кроки, обережно двома пальцями підтримуючи свою розкішну сукню, і сказала:

— Ну, що ви, товаришу? Могли б сказати мені. Я б вам надіслала свою наймичку. А то хіба ж таки личить активістові, такому розумному, молодому, і займатись такими прозаїчними справами? А коли б до вас раптом зайшла яка-небудь товаришка? Запевняю вас, це зробило б на неї неприємне вражіння. Я жінка, і вірте мені.

З цими словами Мері витягла з маленької срібної цигарниці пахучу цигарку, запалила її і, примостившись на стільці, мрійно пускала димові кружальця кудись під стелю. Гринюк ніби не помічав її і зосереджено натирав вогкою ганчіркою брудну долівку. Коли він скінчив і підвів розчервоніле обличчя, Мері сиділа в незмінній позі, тільки очі стали млосними і благаюче-жадобливими. Прочитав Гринюк у тих очах нестримане бажання і жагу.

— Ну, підійдіть же ближче. Чи ви й сьогодні будете такий неввічливий, як тоді? Це ж ганьба, так безславно втекти.

Гринюк хотів знов сказати їй щось колоче, образливе, але раптом у голові воскресли слова Лазька — „треба на все дивитись простіше“. І він, весело посміхаючись, відповів:

— О, ні, вибачте. Не маю жодного наміру дезертувати зі своєї власної кімнати.

— Навіть так. Ого, це я розумію.

І. Кириленко

А Гринюк мив у кутку руки і, скоса поглядаючи, обмацував очима свою привабливу, екзальтовану гостю. Чомусь пригадалися переконуючі Лазькові слова: „Роби тільки те, що корисно для революції“.

Що йому легко буде взяти Мері — він у цьому не мав жодного сумніву. Але як виправдати цей вчинок під кутом зору Лазькових слів?

Справді, що значить „корисно“ чи „шкідливо“? Коли б щось і скоїлось, — то від цього ніхто б не постраждав. Навпаки, це підходящий випадок задовольнити законну людську потребу. Не духом же святим живуть і Дубов, і Лазько, і Віктор.

Мері, мабуть, угадала вагання Никодима, бо, поривчасто зірвавшись на стрункі ноги і хитнувши копою білявого волосся, погрожуючи манікюренным пальцем, з усмішкою промовила:

— Ваша поведінка подібна до виклику. Тільки що ви подивились на мене очима котика на сало... Ха-ха-ха... Та коли ви думаєте мене обеззброїти цим, то помиляєтесь. Отже я знову пропоную вам старі умови: чоловіка немає, десь у командировці, і тому моя кімната плюс музика — будуть найкращою обстановкою для налагодження між нами добросусідських взаємин. Адже правда, мій дорогий юначе?

Кров Гринюкові кипіла, розливалась по жилах приємною теплою, серце напружено й поривчасто стукало, і двадцять літ дали себе відчуті повною мірою.

„А врешті, хай все йде під три чорти, — думав він. — Я буду дивитись просто. Незадоволеність іноді шкодить працювати, розбуджує химерні фантазії, розпалює уяву, породжує хворобливі думки. Це навіть необхідно для того, щоб я міг продуктивніше працювати для загальної справи. Отже, шкоди в цьому немає ніякої“.

І вже вголос продовжував:

— Я не заперечую. Але чи приємно вам буде проводити час з таким недосвідченим в делікатних справах хлопцем? Я навіть не знаю, як поводити себе в пристойній квартирі. Так що заздалегідь прошу вибачення.

Гринюк вирішив прийняти бій і сам починав захоплюватись маневруванням. А Мері вже стояла перед ним, шарпала за рукав, пускала дим просто йому межі очі й, не перестаючи сміятись, казала:

— Ну, що ви, що ви! Мене навіть бере сумнів, чи справжній комсомолец ви. Молода, вродлива людина, любите музику, у вас багато художньої літератури в кімнаті. І, вибачте, але мені іноді здається, що ви навіть вірші пишете. Правда ж?

Кучеряві дні

— О, ні. Ви помиляєтесь. Ав тім, що буде, побачим, а поки - що я до ваших послуг.

Коли Лазько й Катря лишились одні, вони хвилин з десять мовчали, кожний думаючи про своє. Мимо них пролітали трамваї, настирливо дзенькали і зникали за рогом освітленої вулиці. Слідом за ними повзли поважні автобуси, переповнені пасажирами, а на панелях вулиць рухався, як одно ціле, безкінечний, різнокольоровий натовп.

Катря думала про те, що тепер саме може робити Никодим там, на четвертому поверсі, один, як палець, в чотирьох стінах своєї кімнати. Йй навіть хотілось піти негайно до нього, щоб договорити про свої наболілі справи, щоб висловити йому всю тугу самотности і неясно-тривожні переживання дівочої душі.

Коли ж погляд її падав на спокійну, дебелу постать Лазька і під його військовим кашкетом вона бачила дві чорних дуги брів, а ще глибше блиск темносірих очей, вона забувала про Никодима і ще пильніше вдивлялася в трохи суворе, м'ясисте лице Лазькове. Потім пригадала виступ оргінстра на зборах, нестримні оплески йому та батьківську ніжність і любов у поглядах старих робітників, коли він сходив з трибуни. Після того виступу, де б не була Катря, що б вона не робила, смуглявий, чорнобривий оргінстр у військовому кашкеті не виходив їй з голови. І от тепер він іде поруч неї і про щось напружено думає. Цікаво б знати Катрі, про що саме.

А Лазькові пригадалась вечірка у Ломова, його оповідання про громадянську війну, маленький синок у кімнаті, радість старого борця, а потім думка верталася туди, на урочистий пленум Міськради, і в уяві повставала вся велич нашої запашної доби, з її кров'ю, безмірним героїзмом, з її побутом, то новим, ясным, то покаліченим, темним, як темне наше минуле. Йому хотілося тихої людської радости, хотілось вилити комусь всі свої думки, щоб крім нього ще хто-небудь зрозумів те велике і просте, що вкладається в таке кругле і незначне слово „десять“.

Коли ж дивився на Катрю, думав: „Чи зрозуміє вона мене, оця безжурна дівчина? Чи хоч догадується вона, як давно мрію про неї, і чи врешті буде колись змога зійтися нам і нашу громадську роботу доповнити особистою радістю? Щоб була повна цілковита гармонія, як у Ломова. Безумовно, вона нічого не підозрює, але хіба не можна якось натякнути, чи що. Бо й справді, що це я, ніби гімназист п'ятої класи, удаю з себе безнадійно закоханого. Ми ж можемо просто говорити“.

І. Кириленко

— Нам, здається, час прощатись, — перебила його думки Катря. — Тобі ж звертати в оцю вуличку.

Вони стояли на розі, дивлячись одне на одного довгими красно-мовними поглядами.

— Так, мені сюди. Та, коли хочеш, можу провести тебе додому.

— Діло хазяйське.

— До речі, ніч така чудесна. Глянь, як мистецьки ілюміновано Штаб Військової Округи. Просто очей не можна відірвати.

— Та ти говориш, як поет. Дивись, ніколи не думала.

— А що ж тут такого поганого? Цілком природно. Хіба на тебе не впливають оді святкові вулиці і загальне передсвяткове піднесення? Хіба оті вогні, що сьогодні особливо яскраво світять, не навівають на тебе радісного настрою? І коли про таку поезію ти говориш, то я — поет. . . хоч і двох рядків у життю не написав.

Катря не знала, що відповісти Лазькові, але вона почувала одно — з кожним днем цей хлопець все більше й більше опановує її думки, мрії, і не одної безсонної ночі, лежачи в своїй хатині, дивлячись через невеличке віконце в голубу місячну даль, вона бачила його різбляну постать, чорнявого чуба і оті вдумливі сірі очі.

— Я нічого. Я тільки кажу, що не чекала від тебе цього. Чомусь здавалось, що така похмура і мовчазна людина ніколи навіть не говорить про це.

— Де треба — мовчазний, а коли є настрій поговорити, то чому ж? Всьому свій час. А от ти, Катю, чогось останній час одірвалася од нас. В Райком не заходиш, на зборах свого осередку не виступала. Чи не закохалась, часом, в якогось товаришочка, — усміхнувся Лазько.

„Значить, не знає про мій звязок з опозицією“ — подумала Катря і відповіла:

— І в кого то можна закохатись, ти таки сам подумай.

— Оттакої. Хіба мало хлопців, хоч би у нас на фабриці? Не хлопці, просто орли, любого вибирай. . .

— Дивись, чи не орли. Ти може на Антона натякаєш? — І Катря засміялась гулко й розгонисто.

Лазько прекрасно знав, що Катря ходила на Садову, знав також, що її зтяг туди Антін, і коли Катря засміялась таким безжурним сміхом, йому стало шкода цієї бадьорої робітниці. Бідна дівчина. Вона ховає в собі таємницю, вона просто через те, що не зрозуміла, на чиєму боці правда, пішла до опозиції, а тепер мабуть сама відчуває всю помилковість зробленого кроку, тільки мовчить, заховує це, не виявляє свого внутрішнього розладу, хоче сама дійти правди.

Кучеряві дні

Він давно довідався про Антонів вплив на неї і не раз збирався розтлумачити їй, в чім справа, але що-разу передумував.

„Вона щира, довірлива дівчина і її легко переконати. Коли я поговорю з нею, ясно ж, що вона одійде від Антона і його опозиційної братії... Але краще нехай сама побачить, що не туди пішла. Вона ж робітниця, розуміє дещо, читає...“

— Так от що, Катю, я давно хотів серйозно поговорити з тобою в одній справі. Ти можеш якось зайти в Райком?

— З охотою, але чому в Райком? Чому не зараз?

Вона ледве помітно зашарілась. „Може про опозицію довідався“.

— Та, знаєш, якось незручно. Надто важлива справа і для цього треба б іншу обстановку. А в тім, в основному я можу тобі сказати.

Катрини очі винувато заметушилися. Вона приготувалася вже до оповіди і трохи хвилювалася. Проте розгубленість її була даремною.

— Ми ухвалили на бюро, — почав Лазько, — висунути твою кандидатуру в члени Райкому, щоб потім ти працювала по дитруху. Зрозуміла?

Від несподіванки Катря аж спинилась, потім подивилася на Лазька запитливим поглядом, мовляв — „жартуєш, чи провокуєш“, і тільки, коли побачила цілком серйозний вираз обличчя свого супутника, відповіла сміючись:

— Он як! Ну, що ж, ви начальство. Ваша воля. Але мені здається, що це трохи зарано.

— Будь певна. Ми вже потурбуємось як слід тебе підготувати. Ну, що ти на це скажеш? Робота з дітьми цікава. Ти горітимеш в ній.

— Поки що нічого напевне не відповім. Подумаю.

— Тільки ще не все. Це, так би мовити, офіційний бік моєї розмови.

— Хіба є й неофіційний? — з цікавістю запитала Катря.

Та Лазько якось нервово махнув рукою і скривився, наче вкусив кислцю.

— Так, є. Але хай це потім. Заходь в Райком, розкажу.

І, не дивлячись на Катрю, простяг їй руку:

— Бувай.

— На все добре. Тільки даремно одкладаєш розмову. Можна було б і зараз сказати.

Та Лазько вже був далеко. Самотньо стояла Катря недалеко свого помешкання і дивилася в слід такої дорогій і далекій постаті Лазька.

* * *

Гринюк не зчувся, як все скоїлось. Він тільки бачив ворох пухких подушок, що засліплювали своєю білизною втоплене в пуховики зморене блідо-рожеве тіло, та ще чув, як за вікнами прогуркотів ломовик. Ніжнозелений світ заливав кімнату золотими переливчатими іскорками і відсвічувався на безлічі різнокольорових каламарчиків, що вкривали туалетний столик Мері. Одною рукою перебираючи пасма білявого Гринюкового чуба, вона говорила мляво, з якоюсь м'якою насолодою смакуючи слова :

— Ти, дурненький, не знаєш мене. Ще тоді, коли ти не витримав напору і втік, я вирішила, що ти будеш моїм. І от маєш. Свого слова я дотримала.

Гринюк не знав, що відповісти, але почув у її словах образ для себе. Він промовив стиха :

— Значить, все це робилось з чисто спортивних міркувань, щоб довести силу своєї волі?

Вона кинула цигарку в куток, рвучко охопила руками його голову, міцно притиснула її до теплих пахучих грудей і промовила жагуче і ніжно :

— Ну, безумовно ж ні! Я люблю, по звірячому люблю твоє молоде, здорове, майже невинне тіло. Ти ж тільки зрозумій, мені двадцять п'ять років. Я так мало жила, і раптом шлюб з отим старим, огидним, безсилим. Це не шлюб, а продаж. Продалася за гроші, і от тепер постійна мука. Розумієш, не життя, а страждання...

Гринюк не хотів нічого слухати, він тепер задоволися, тіло умлівало від насолоди і легенької втоми, а маленькі лоскотні жіночі пальчики біленькими мишенятками нищпорили в його розкуйовдженій чуприні.

Коли ж вранці, розбитий і виснажений, з порожньою головою і хоробливим блиском в очах він виходив з кімнати Мері, то знову відчув убивчу тугу, огиду до себе, відсутність будь-якого виправдання цій безглуздій ночі. Як не намагався він слова Лазька про простоту пристосувати й до цього випадку і знайти в них виправдання, але даремно. Порожнеча, жадлива й темна, в самому зародку вбивала всяку спробу щось логічно обґрунтувати.

(Далі буде)